

Dienst

TOERUSTING VAN WERKERS IN DE KERK

THEMA:

Pastorale zorg

Onderling pastoraat is het leven met elkaar delen
Onderwijs, bemoediging, vermaning; alles op z'n tijd
Elkaar aanspreken: tucht begint onder vier ogen

2|2020

Inhoud

INTRODUCTIE **Pastorale zorg** 3

Kees van Dusseldorp

TOERUSTING **Het leven met elkaar delen** 4

Theodoor Meedendorp

UIT DE PRAKTIJK **Alles op z'n tijd** 8

Henk Messelink

COLUMN **Houd elkaar vast** 13

Almatine Leene

INTERVIEW **Elkaar aanspreken** 14

Peter Sinia

INTERVIEW **Er zijn voor de ander** 20

Anneloes Meijer

BIJBELSTUDIE **Mij ontbreekt niets** 24

Janita Geertsema

HANDREIKING **Omgaan met jong ouderverlies** 25

Henrike Dankers

DIACONAAL STEUNPUNT 29

ZEVEN PERSPECTIEVEN **Hoopvolle lente** 30

Hayo Wijma

PRAKTIJKCENTRUM 36

BOEKBESPREKING **Eredienst in missionair frame** 37

Peter Sinia

GEDICHT **Feedback in de kerk** 40

Anne Lies Mossel

Foto voorpagina:

Pastoraat is een poosje met elkaar oplopen © Martijn van Veelen

Dienst†

68e jaargang
nummer 2, 2020

Dienst biedt concrete toerusting en ondersteuning aan ambtsdragers en andere werkers in de kerk, gericht op de dagelijkse praktijk van pastoraat, diaconaat, gemeentelijk functioneren en gemeenteopbouw.

Dienst verschijnt vier keer per jaar.

Redactie

Gienke Boersma-Vreugdenhil
Kees van Dusseldorp,
hoofredacteur
Anko Oussoren
Derk Jan Poel
Annemarie Roth,
redactiesecretaris
Peter Sinia
Jacqueline van der Ziel-Visser,
eindredacteur

Redactiesecretariaat

Contact opnemen met de redactie kan via de website:
www.blad-dienst.nl.

Administratie

Buijten & Schipperheijn *Motief*
Postbus 22708
1100 DE Amsterdam
020-5241010
abonnement@buijten.nl

Nieuwe abonnementen en adreswijzingen *schriftelijk of per e-mail* aan de administratie doorgeven.
Abonnementsgeld te voldoen na ontvangst van factuur.
Abonnementsprijs: € 12,80 per jaar.
Blokabonnement vanaf 10 ex.:
€ 8,00 per jaar.

IBAN NL45 INGB 0004 9210 87

© 2020 - uitgave van Buijten & Schipperheijn *Motief*

Basisontwerp: Theresia Koelewijn
Druk: Buijten & Schipperheijn

ISSN 0167-2401

Pastorale zorg

Als gevolg van de maatregelen om verspreiding van corona te voorkomen, zijn kerkelijke activiteiten afgelast of opgeschort en ook het bezoekwerk ligt grotendeels stil. Er komt veel creativiteit los om op de een of andere manier de liturgie, het diaconaat en de pastorale zorg doorgang te doen vinden. Pastoraat staat centraal in dit nummer van *Dienst*. Het behoort tot de kern van de christelijke gemeenschap.

Pastorale zorg kent vele vormen. De basis wordt gevormd door het omzien naar elkaar binnen de gemeente. Dat 'elkaar' is een bijbels grondwoord – het komt meer dan 140 keer voor in het Nieuwe Testament! Onder pastorale zorg valt ook de geestelijke begeleiding van gemeenteleden in hun geloof en hun leven als gelovige. Wat is het soms nodig: iemand die luistert, meedenkt, bemoedigt, aanspoort en voorbiede doet als er sprake is van persoonlijke nood, twijfels of problemen.

Kees van
Dusseldorp

Van hart tot hart

Behalve over de vormen waarin je contact met een ander hebt, is er ook veel te zeggen over de inhoud van het contact. Waar vraag je naar? Hoe kom je bij het hart van de ander? Wat heb je te zeggen? Hoe laat jij je inschakelen door de Goede Herder?

God geeft ons veel mogelijkheden om elkaar te naderen in gesprekken van hart tot hart. Dat lukt niet altijd zoals je graag zou willen. In sommige situaties wordt de ontmoeting spannend: laat de ander je toe tot zijn of haar leven? Bereiken jouw woorden hun doel en openen ze de ruimte van Jezus Christus? Of roepen ze juist weerstand op en breekt de verbinding?

In de liefde van de Heer

In dit nummer van *Dienst* wordt pastorale zorg op verschillende manieren bekeken. Je komt herkenbare praktijksituaties tegen, maar ook meer theoretische beschouwingen. Onderliggend is het verlangen om te luisteren naar en te spreken tot het hart van een ander. Dit ontstaat alleen als je eigen hart opengaat voor de Heer en voor de ander. Bij de Heer vind je liefde en vrijheid om een ander te bemoedigen, zo nodig te bevragen en aan te spreken.

De pastorale zorg gaat door, ook als er geen bezoek aan huis gebracht kan worden. Ik bid je Gods wijsheid toe, bestaande uit een luisterend hart (zoals Salomo vroeg), liefde voor de ander en gebed. Weet je in je pastorale zorg gezonden en gecoacht door de Geest van Christus!

Het leven met elkaar delen

Vijf factoren belangrijk voor gezonde kleine groepen

Ik kreeg een tijdje geleden via WhatsApp een prachtig filmpje te zien. Een alleenstaande vijftiger vierde zijn verjaardag. Op tafel stond een taart met brandende kaarsjes. Er werd uitbundig gezongen door een vrouw van in de tachtig, een paar jonge kinderen met hun ouders, een alleenstaande dertiger en nog een paar mensen. Als je de achtergrond van deze groep niet zou kennen, zou het zomaar een biologische familie kunnen zijn. Met broers en zussen, ooms en tantes, een oma en kleinkinderen. Maar deze mensen vormden een geestelijke familie. Een kleine groep bestaande uit mensen met uiteenlopende achtergronden, verschillende leeftijden, levenssituaties en karakters. Ik werd er blij van. Een prachtig voorbeeld van *blij zijn met wie blij is* (Rom. 12:15).

Theodoor
Meedendorp

Omzien naar elkaar

Kleine groepen in een kerk, ik geloof dat ze een mooi middel kunnen zijn om vorm te geven aan het omzien naar elkaar. Vooral in een tijd en cultuur waarin dat omzien naar elkaar in veel gevallen niet langer volgens vanzelfsprekende vastliggende structuren verloopt. Dit omzien naar elkaar komt duidelijk naar voren in de brieven van Paulus, zoals hij daar bijvoorbeeld over schrijft in Kolossenzen 3:12-17: “Omdat God u heeft uitgekozen, omdat u zijn heiligen bent en hij u liefheeft, moet u zich kleden in innig medeleven, in goedheid, bescheidenheid, zachtmoedigheid en geduld. Verdraag elkaar en vergeef elkaar als iemand een ander iets te verwijten heeft; zoals de Heer u vergeven heeft, moet u elkaar vergeven. En bovenal, kleed u in de liefde, dat is de band die u tot een volmaakte eenheid maakt. Laat in uw hart de vrede van Christus heersen, want daartoe bent u geroepen

als de leden van één lichaam. Wees ook dankbaar. Laat Christus’ woorden in al hun rijkdom in u wonen; onderricht en vermaan elkaar in alle wijsheid, zing met heel uw hart psalmen en hymnen voor God en liederen die de Geest u vol genade ingeeft. Doe alles wat u zegt of doet in de naam van de Heer Jezus, terwyl u God, de Vader, dankt door hem”.

**Geduld, verdragen
en vergeven zijn
belangrijke woorden**

Opvallend dat in deze en ook andere bijbelteksten uitdrukkelijk over ‘elkaar’ wordt gesproken. Het roept een beeld op van een groep mensen die met elkaar meeleeft en naar elkaar omziet. Dat is anders dan een goed gesprek met een ambtsdrager dat in veel gevallen maar één keer per jaar plaatsvindt. Het geeft ook een eerlijk beeld, met geduld, verdragen en vergeven als belangrijke woorden. Hoe werkt

dit bijbelse ideaal in de weerbarstige praktijk? Je hebt groepen die zowel praktisch, als in gesprek en gebed met elkaar meelevend, maar de lastige kanten van elkaar vermijden. En je hebt groepen met veel onveiligheid, waar uiteindelijk mensen afhaken omdat ze anderen in de groep niet meer verdragen.

Om deze uitersten te vermijden, denk ik dat een aantal factoren belangrijk is voor gezonde kleine groepen. Veel kerken die gestart zijn met kleine groepen onderschatten deze factoren, met de onuitgesproken verwachting dat een gezonde groepsontwikkeling vanzelf zou moeten gaan. Niet dus. Bewuste blijvende aandacht is nodig, zoals in elk proces van willen groeien en verder komen. Niet alleen als het gaat om persoonlijke groei, maar ook als het gaat om groeien als groep. En dit proces is nooit af.

.....
**Het vraagt om het
kennen van elkaar
en een sfeer van
vertrouwen**

5

1. Neem de tijd

Factor één is tijd. Hoelang je al als groep bij elkaar bent en hoe vaak je per maand onderling contact hebt, beïnvloedt vanzelfsprekend de relaties en de gesprekken. Het kan een valkuil zijn om te snel te veel te verwachten aan diepgang en vertrouwen. Je leven met elkaar delen, inclusief de vraag welke plek God daarin heeft, vraagt om het kennen van elkaar en vraagt om een sfeer van vertrouwen. Neem daar de tijd voor. Ook als je al langer bij elkaar bent als groep, neem dan regelmatig de tijd om op creatieve manieren nieuwe kanten van elkaar te leren kennen. Soms wordt het kennismaken met elkaar gezien als slechts een opstapje naar het echte werk: bijbelstudie. Dat gebeurt niet altijd bewust. Maar juist in een kleine groep gaat het over 'het leven delen met elkaar'. Bijbelstudie, hoewel belangrijk, is slechts één van de onderdelen.

2. Een gemeenschap zijn met elkaar

Factor twee gaat over hoe je precies een kleine groep definieert. Een kleine groep is niet hetzelfde als elke twee weken als kring bij elkaar komen. Zo'n bijeenkomst met z'n allen op hetzelfde moment is slechts een middel dat bijdraagt aan een veel belangrijker doel, namelijk een gemeenschap zijn met elkaar. Die gemeenschap bestaat en wordt zichtbaar als je inderdaad met de hele groep bij elkaar komt. Maar die gemeenschap is er net zo goed als lief en leed gedeeld worden tussen die groepsbijeenkomsten door. En die gemeenschap wordt opgebouwd als twee mensen, die onderdeel zijn van de kleine groep, doordeweeks apart bij elkaar komen. Om nog eens verder door te praten over een onderwerp dat ter sprake kwam of iets wat speelt in hun leven. Deze gemeenschap wordt versterkt als er doordeweeks voor elkaar wordt gebeden, ook op momenten dat je niet bij elkaar bent. Net zoals een gezin niet alleen gezin is als het 's avonds samen aan de eettafel zit, maar ook als verschillende leden van het gezin dingen met elkaar doen.

.....
**Je bent niet alleen
gezin als je 's avonds
samen aan de
eettafel zit**

3. Het draait om het leven

In de derde plaats is het belangrijk om te voorkomen dat in gesprekken in de kleine groepen alleen gepraat wordt over christelijke thema's,

waar je iets van moet vinden. Te veel staan dan de bijbelse waarheid of het juiste dogma centraal. In plaats daarvan is het belangrijk te focussen op het dagelijks leven dat ieder kringlid leidt, in relatie met de naaste en met God. Gebruik de Bijbel, het gebed en het onderlinge gesprek om het dáárover te hebben. Hoe helpen we elkaar om ons leven, met alles wat daarin op ons afkomt, te leven in navolging van Jezus en uit liefde voor God? De Bijbel is geen boek als doel op zich, of een boek vol dogma's die je moet aanhangen. De Bijbel is eerder een bibliotheek vol boeken die gaan over het leven en die gericht zijn op dat leven en de groei daarvan. De meeste oproepen van Paulus gaan over karaktervorming in relatie met de ander en met God.

Ja, allemaal mooi gezegd, maar wat gaan we er nu concreet mee doen?

Ik was ooit kringleider van een kleine groep met voornamelijk hoogopgeleiden. Maar na uitgebreide gesprekken met lang niet altijd een duidelijke conclusie, stelde een van onze meer praktisch opgeleide kringleden vaak de vraag: "Ja, allemaal mooi gezegd, maar wat gaan we er nu concreet mee doen?" Een prachtige vraag, die het gevoelige punt blootlegde: zijn we bereid om onze mooie gesprekken en woorden ook in daden om te zetten en elkaar daarop te

bevragen? Er is niks mis met een stevige bijbelstudie of praten over een thema, maar leg dan wel de link naar het concrete leven, allereerst dat van jezelf. Hoe helpt dit gesprek of dit bijbelhoofdstuk mij in het leven met God en mijn naaste?

4. Liefde en waarheid

Paulus heeft het ook over elkaar onderrichten en vermanen. Het woord 'vermanen' kan ook vertaald worden als 'op het hart drukken'. En de Bijbel in Gewone Taal heeft er 'goede raad geven' van gemaakt. Het geeft aan dat er voor de individuele gelovige een oproep ligt je medegelovigen op het goede spoor te houden. Maar dan wel op de goede manier. Opvallend is dat vóórdat Paulus het heeft over vermanen er eerst heel wat andere woorden geklonken hebben: *zachtmoedigheid, geduld, elkaar verdragen en vergeven, je kleden in de liefde*. En als je elkaar dan vermaant, doe dat dan in *alle wijsheid*.

Hoe? Door het gesprek met de ander bij voorkeur niet aan te gaan waar de hele groep bij is. Door jezelf op hetzelfde niveau te plaatsen als de ander. Ook jij bent in alles afhankelijk van Gods genade en vergeving. Door heel duidelijk in je houding en in je woorden te laten blijken dat je gemotiveerd wordt door de liefde van Christus. Door eerst te vragen en pas nadat je een antwoord hebt gehoord, een wijs advies te geven. En dat kan een dringend advies zijn. Maar wel een advies dat gekleurd wordt door de liefde van Christus

De oproep je medegelovigen op het goede spoor te houden

en dat de verantwoordelijkheid bij de persoon zelf laat. Het is dan ook als vierde factor belangrijk dat waarheid altijd samen opgaat met en gekleurd wordt door liefde. En daarvoor is een geestelijke relatie nodig tussen mensen die elkaar vertrouwen, kwetsbaar naar elkaar durven zijn en hebben afgesproken elkaar te mogen aanspreken op het volgen van Jezus. Te beginnen bij het elkaar goede raad geven in de kleine dingen.

*In de kleine
groep wordt
het leven
gedeeld*

© Arien Kruisman

5. Blijvende toerusting en samenwerking

Kleine groepen kunnen niet zonder blijvende toerusting en begeleiding. En er is ook een ambtelijke structuur omheen nodig. Dat is de vijfde factor die ik zou willen benoemen. Willen kleine groepen en de leiders van deze groepen goed blijven functioneren, dan is doorlopende begeleiding nodig. Een groepsgebrek leiden, verantwoordelijkheid dragen voor mensen, op nieuwe ideeën komen, een conflict oplossen; daarvoor is training nodig, begeleiding en bemoediging. Groepen draaien niet vanzelf, hoe kundig en wijs mensen ook zijn. Daarnaast is een ambtelijke pastorale structuur om de kleine groepen heen onmisbaar. Om de verantwoordelijkheid voor de zorg over te nemen of aan te vullen waar de zorg de kring overstijgt. Door samen te werken, ieder in zijn eigen rol en verantwoordelijkheid, draagt ieder bij aan de opbouw van het lichaam van Christus. “Dan zullen we, door ons aan de waarheid te houden en elkaar lief te hebben, samen volledig toegroeien naar hem die het hoofd is: Christus. Vanuit dat hoofd krijgt het lichaam samenhang, en wordt het ondersteund en bijeengehouden door alle gewrichtsbanden. Ieder deel draagt naar vermogen bij tot de groei van het lichaam, dat zo zichzelf opbouwt door de liefde” (Ef. 4:15-16).

.....
**Een ambtelijke
pastorale structuur
om de kleine groepen
heen is onmisbaar**

Zorgvuldig én geduldig

Ik hoop dat kerken zorgvuldig én geduldig op weg durven blijven gaan met kleine groepen, als belangrijk middel om het onderlinge pastoraat vorm te geven. Zonder het ambtelijke pastoraat te vervangen. Om zo samen in alle diversiteit lichaam van Christus te zijn. Kleine groepen waar niet onze voorkeur, leeftijd of achtergrond leidend zijn, maar de identiteit die we in Christus mogen hebben. Dat gaat met vallen en opstaan, maar het biedt ook enorme kansen om juist in zwakheid Gods kracht zichtbaar te laten worden.

Theodoor Meedendorp is een van de auteurs van het Handboek voor kringleiders en als voorganger van Hoop voor Noord in Amsterdam-Noord betrokken bij kleine groepen. Met zijn ervaring als kringleider en begeleider van kringleiders verzorgt hij toerustingsavonden voor kerkenraden en leiders van kleine groepen.

Alles op z'n tijd

Mag je er als ambtsdrager nog wat van vinden?

Ze keek er angstig naar. Ik was op bezoek bij een jonge vrouw, die had aangegeven te willen scheiden. Een eerste gesprek. Zoals altijd had ik mijn bijbeltje bij me. Ik legde het, zonder erbij na te denken, op de tafel tussen ons in. Haar blik ging van de bijbel naar mij en terug. Ik vroeg: "Wat is er?" Ze zei: "Die bijbel, je legt hem op tafel als een soort pistool waarmee je elk moment kunt gaan schieten". Toen heb ik dat bijbeltje (voorlopig) maar tussen ons uit gehaald.

Henk
Messelink

Waarschijnlijk vind je dit een tamelijk extreem voorbeeld. Dat is het ook. In deze vorm heb ik het maar één keer meegemaakt. Maar het voorbeeld maakt wel een aantal dingen duidelijk. Het zegt iets over hoe mensen naar de Bijbel kunnen kijken: als een boek dat zegt hoe het wel of niet *moet*. Een boek vol regels. Het zegt ook iets over hoe mensen nogal eens naar een ambtsdrager kijken: als iemand die een boodschap komt brengen. Overigens kun je als ouderling of diaken zo ook naar jezelf kijken: "Ik moet hier vanavond wel iets zinnigs gezegd hebben". Wat dat 'zinnigs' dan ook precies is. Dat kan overigens zomaar botsen met de gedachte dat je vooral moet luisteren, liefst zonder oordeel. De vraag voor dit artikel is: hoe ga je hier in de praktijk van het pastorale gesprek mee om? Breng je de Bijbel ter sprake en zo ja, hoe? Mag je een bepaalde richting aanwijzen? Om nog maar te zwijgen over het woord vermanen... En hoe bid je met mensen? Hoe zorg je ervoor dat je in je bidden en bijbellezen niet gaat manipuleren?

.....
**Ik moet hier
vanavond wel iets
zinnigs gezegd
hebben**

Met mensen oplopen

Onder pastoraat versta ik: *als ambtsdrager een poosje met mensen oplopen, met hen spreken over hun geloofs- en levensvragen en onderweg God en de Bijbel ter sprake brengen*. Dat klinkt tamelijk terug-

houdend en dat is ook de bedoeling. Pastoraat heeft volgens mij als doel dat mensen zelfstandig hun weg met God kunnen vervolgen. Je loopt een poosje met hen op (zoals Jezus met de Emmaüsgangers), luistert, vraagt door, en als het even kan, zet je hun leven in het licht van Gods Woord, van zijn beloften en geboden. Daarmee kunnen ze dan zonder jou weer verder.

In het pastoraat wil je, zo mogelijk, een relatie opbouwen met de ander. Dat kost tijd en energie. Je wordt toegelaten in het leven van mensen en die hebben hun levensverhaal. Het is belangrijk daar kennis van te nemen, zodat je de ander (wat) beter leert begrijpen,

© Martijn van Veele

*Pastoraat is als
ambtsdrager
een poosje
met mensen
oplopen*

ook in zijn of haar keuzes van dit moment. Daarom begint pastoraat met luisteren, vragen stellen en doorvragen. Soms heb je alleen daarvoor al enkele gesprekken nodig. Het is de kunst om begrijpend en niet-oordelend te luisteren. Probeer in het verhaal van de ander te komen. Dan win je vertrouwen. Binnen die groeiende relatie kun je ook iets gaan terugzeggen, op wat voor manier dan ook. Soms al vrij snel, soms pas wat later.

.....
**Binnen die groeiende
relatie kun je ook iets
gaan terugzeggen**

Verwachtingen

Wees je ervan bewust dat er over en weer bepaalde gedachten en verwachtingen bestaan. Zo heb je zelf al een bepaald beeld van de ander, gevoed door je eigen ervaring of door verhalen van derden. Omgekeerd heeft de ander ook een beeld van jou. Wanneer je dan ook nog als diaken of ouderling binnenkomt, kunnen er zomaar bepaalde verwachtingen bestaan. Bijvoorbeeld de verwachting dat jij altijd met bijbelteksten komt aanzetten. Of dat jij een treetje hoger staat omdat je uiteindelijk namens de kerkenraad of zelfs namens God komt. Of dat jij als ambtsdrager wel uitgesproken opvattingen zult hebben, bijvoorbeeld over echtscheiding. Soms beginnen mensen al zo: "Dit mag zeker niet van de kerkenraad". Mensen kunnen zelfs de gedachte hebben "dat jullie mij wel van het avondmaal zullen gaan afhouden". Soms is het daarom belangrijk expliciet naar gedachten en verwachtingen te vragen, zodat die de gang van het gesprek niet bewust of onbewust in de weg staan. Maar wees je er in elk geval van bewust, en dat geldt dus ook van je eigen verwachtingen en (voor)oordelen.

Drie voorbeelden

Er zijn verschillende manieren waarop het pastorale gesprek vorm kan krijgen. De vorm is afhankelijk van de situatie. Ik noem drie vormen: onderwijs, bemoediging, vermaning. Van alle drie een voorbeeld.

Onderwijs

Je komt op bezoek bij een jong stel dat al een poosje verkering heeft. Ze denken om financiële redenen nog niet aan trouwen, maar willen wel graag alvast gaan samenwonen en delen dat aan jou als hun ouderling mee. In het gesprek blijkt dat ze eigenlijk weinig inzicht hebben in het verschil tussen trouwen en samenwonen. Dan is het niet verstandig om ze te gaan vermanen. “Iedereen doet het toch en

bovendien gaan alle stellen die we kennen sowieso al met elkaar naar bed.” Wat deze mensen nodig hebben, is onderwijs over de vraag hoe de Bijbel spreekt over huwelijk en seksualiteit. Dat is niet een zaak van enkele losse bijbelteksten ophoesten, maar van geduldig en luisterend de Bijbel lezen en bevragen. Deze gemeenteleden hebben allereerst onderwijs nodig.

Geduldig en luisterend de Bijbel lezen en bevragen

Bemoediging

Een vrouw uit de gemeente is onlangs gescheiden en zit nog stikvol vragen. Over Gods weg met haar, haar huwelijk, haar gezin. Over hoe het verder moet: ze is nog maar dertig jaar, moet ze nu de rest van haar leven alleen blijven? In deze situatie is het verstandig als ambtsdrager eerst een stap terug te doen. Je kunt natuurlijk 1 Korintiërs 7 gaan lezen met de zuster. Maar het is beter om te investeren in haar relatie met God, zodat ze weer rust en vrede vindt in haar leven. Zij heeft nu vooral bemoediging en zorg nodig. Als je de Bijbel wilt openen, zoek dan naar woorden die haar laten zien dat God haar toekomst biedt en haar ook nu niet loslaat. In een later stadium kunnen dan in het licht van Gods Woord vragen rond een eventuele nieuwe relatie aan de orde komen. Maar alles op z'n tijd.

Vermaning

Soms maak je situaties mee waarin het niet verantwoord is lang met aanspreken en vermanen te wachten. Stel dat je bij twee mensen uit de gemeente op bezoek komt die allebei hun gezin in de steek gelaten hebben en een overspelige relatie zijn aangegaan. Ze kun-

*Er kan een
verwachting
bestaan
dat een
ambtsdrager
altijd met
bijbelteksten
komt
aanzetten*

© Martijn van Veelen

*Moet je vooral
luisteren, het
liefst zonder
oordeel?*

nen proberen jou ervan te overtuigen dat God hen op elkaars weg gebracht heeft en dat ze zo fijn samen kunnen bidden. Dan is het belangrijk je als ouderling of diaken niet te laten imponeren, maar het bijbelse licht te laten schijnen over deze situatie en hen te vermanen aan hun relatie een einde te maken en schuld te belijden voor God en de mensen. Hier mag je het zevende gebod direct ter sprake brengen en ook andere bijbelgedeelten, bijvoorbeeld uit Spreuken 2 of 5 of Lucas 16:18. Vermanen is dan niet iets wat kan wachten.

.....
**Voor goed pastoraat
is je eigen gebed
noodzakelijk**

Je hebt dus als ambtsdrager in het pastoraat wel degelijk iets te zeggen. Je mag en moet zeker ook in verschillende situaties met gezag spreken, in de zin van: “Zo zegt de Heer” (zie het laatste voorbeeld). Tegelijk is het niet altijd eenvoudig om te bepalen wanneer dat het geval is. Daarvoor is met name wijsheid nodig, als geschenk van de Heilige Geest; en Jakobus leert ons dat je om die wijsheid mag bidden. Dat wil dus ook zeggen dat voor goed pastoraat je eigen gebed noodzakelijk is. Je zult dan ook mogen ervaren dat als je voor een (lastig) bezoek bidt om wijsheid, je ook de juiste woorden krijgt. Die wijsheid is overigens een schriftuurlijke wijsheid. Dat betekent dat je eigen omgang met Gods Woord in het pastoraat niet gemist kan worden. Natuurlijk mag je ook profiteren van de wijsheid van anderen, bijvoorbeeld in het gesprek op de kerkenraad of in het wijkteam.

Bijbelgebruik en gebed

Als je in het pastoraal gesprek de Bijbel wilt gebruiken, is het goed een paar dingen te bedenken. Allereerst dat je thuis (als je nadenkt over het doel van het bezoek) je oriënteert op bepaalde bijbelgedeelten, die je zou kunnen gebruiken. Daar kun je in een gesprek dan op teruggrijpen. Vervolgens is het goed om het bijbellezen

niet zozeer aan het begin of aan het eind van het gesprek te plaatsen, maar er juist middenin. Daarvoor moet je wel over enige bijbelkennis beschikken natuurlijk! Maar dan is het ook mooi om op een gegeven moment in het gesprek te zeggen: “Volgens mij staan hier wat mooie dingen over in de Bijbel, zullen we die er eens bij pakken?” Het mooie is dat je daarna ook de ruimte geeft aan de ander om daarop in te gaan. Dan zoek je samen naar de wil van de Heer. Bovendien gebruik je de Bijbel dan niet als afsluiter van het gesprek, waarin op het laatst nog even hét beslissende woord moet klinken. Dat kan namelijk zomaar averechts werken. Ook het gebed kan een middel worden waarin je het gesprek nog een bepaalde draai geeft. Het kan zelfs als manipulatie opgevat worden wanneer je in dat gebed aan het eind nog even tegen de Heer zegt hoe het is of moet zijn. Het gebed moet echt bij het gesprek passen en daarop aansluiten. Soms kun je zelfs met de ander overleggen wat je wel en niet in het gebed zult gaan zeggen of vragen.

Een pastoraal gesprek is meer dan luisteren en beamen

Mag je er als ambtsdrager ook nog wat van vinden? Zeker, dat mag en dat moet zelfs. Een pastoraal gesprek is meer dan luisteren en beamen. Tegelijk is wel duidelijk dat jouw inbreng (vanuit het Woord van God) op verschillende manieren en niveaus plaatsvindt. Dat vergt dus vooral veel wijsheid. Daarmee ben je terug bij je eigen gebed en je eigen omgang met Gods Woord. Daar staat of valt alles mee.

Henk Messelink is meer dan veertig jaar gemeentepredikant geweest en is sinds zijn emeritaat in 2019 nog steeds actief in het pastoraat; onder meer als studentenpastor aan de Theologische Universiteit in Kampen.

Handreiking pastoraat en corona

Zieken en stervenden bijstaan is een roeping van de kerk, maar hoe geef je pastorale zorg nu er een zeer besmettelijk virus door de wereld gaat? Kerkelijk werkers, pastores en voorgangers staan mensen uit hun gemeenten en parochies bij in ziekenhuizen, verzorgingshuizen, hospices of thuis. Zij zien om naar mensen in nood en lopen daarbij zelf risico's.

Drie theologische opleidingen hebben een handreiking laten opstellen voor het pastoraat aan zieken en stervenden in deze tijd. De praktische richtlijnen zijn opgesteld door ethici en praktisch theologen van de Theologische Universiteit Kampen, de Protestantse Theologische Universiteit en de Tilburg School of Catholic Theology. Zij hebben deskundigen van andere ambtsopleidingen en professionals uit de zorg, het pastoraat en de uitvaartbranche geraadpleegd.

www.pastoraatencorona.nl

Houd elkaar vast

Het thema voor de kerkdienst was al weken bekend: houd elkaar vast. Na een reeks van zeven weken over hoop zouden we daarmee afsluiten. Hoe ironisch was het dat we juist die zondag begonnen met de boodschap om elkaar vooral niet de hand te schudden en elkaar dus niet vast te houden! Het zou voorlopig de laatste dienst zijn waar we letterlijk bij elkaar kwamen.

Lichamelijke wezens

Door het coronavirus moeten we afstand nemen en dat is een vreemde ervaring. Daardoor besef ik opnieuw dat we lichamelijke wezens zijn en dat lichamelijk contact een belangrijk deel is van ons mens-zijn. Als je iemand ontmoet, maar geen hand kunt geven, voelt dat als een verkeerde start. In Zuid-Afrika houden we – als teken van verbondenheid – elkaars handen vast als we bidden, en nu mis ik dat. Maar ook het niet samen kunnen zingen is een gemis. En als iemand verdrietig is, zegt een knuffel soms meer dan duizend woorden. Als baby's niet voldoende aangeraakt worden, kan dat zorgen voor een emotionele en zelfs lichamelijke achterstand. Het feit dat onrechtmatige aanrakingen een enorme negatieve impact hebben, zegt ook veel. Het zou mooi zijn als die aanrakingen in deze tijd afnemen! Maar goed, positief lichamelijk contact is belangrijk. Laatst vertelde een vrijgezelle jongeman dat elk mens ten minste acht knuffels per dag nodig heeft. En nu moeten we afstand houden. Hoe kunnen we elkaar dan toch nog 'vasthouden'?

Almatine
Leene

Creatieve manieren

Bijzonder genoeg betekent 'elkaar vasthouden' in deze coronatijd dat we dat juist niet moeten doen. Daarin laten we zien dat we om elkaar geven. Maar daarnaast zijn er gelukkig nog genoeg andere manieren om dat te laten zien. Een van de bijzondere christelijke rituelen is gebed. Daarin is het mogelijk om er voor elkaar te zijn en elkaar in Christus vast te houden.

Het helpt dat we leven in een tijd waarin technologie ongekend veel mogelijkheden geeft. Al moeten we oppassen voor een informatie-overload! Misschien is het het beste om te aanvaarden dat het nu eenmaal even zo gaat. Want eerlijk gezegd maken al die creatieve alternatieven mij ook onrustig en leveren ze meer werk op. Een tijd waarin we het verlies van lichamelijk contact ervaren, kan misschien wel teweegbrengen dat we daardoor opnieuw beseffen hoe belangrijk dat is. Laten we daarom als het virus voorbij is dubbel en dwars die handen schudden en knuffels geven.

Dr. Almatine Leene is predikant in Stellenbosch, Zuid-Afrika en docent dogmatiek aan hogeschool Viaa in Zwolle.

Elkaar aanspreken

Tucht begint onder vier ogen

Tucht begint bij het onderling pastoraat. Onder vier ogen. Dat is kort samengevat het pleidooi van Yme Horjus. *De broeder winnen*, zoals de titel van zijn doctoraalscriptie luidt, dat is het doel van zowel tucht als pastoraat. Inmiddels is de emeritus baptistenpredikant bezig een promotieonderzoek over de tucht af te ronden aan de Theologische Universiteit Kampen. Het droeg als veelzeggende werktitel eerst *Tucht van onderop* en heet nu *Elkaar aanspreken*. We bevragen Yme over tucht en pastoraat en of daar wel draagvlak voor is.

Peter Sinia

Heeft het onderwerp tucht voor jou ook een persoonlijke kant?

Yme Horjus: "Er loopt een rode draad van tucht door mijn levensgeschiedenis. Mijn oma van 1890 kwam in 1907 tot geloof en werd bij Makkum in de Zuiderzee gedoopt. Een jaar later, toen ze achttien was, droeg ze vleeskleurige kousen in plaats van zwarte. En toen kreeg ze te maken met de tucht. Begin jaren tachtig kregen mijn ouders in hun gemeente problemen met de predikant. Mijn moeder deed de was en strijk voor zijn gezin. Zonder nadere aankondiging werden mijn ouders gecensureerd. Ze werden geweerd van het

Yme Horjus:
"Er loopt een
rode draad
van tucht door
mijn levens-
geschiedenis"

Tucht

avondmaal. Ze werden ontheven van hun taken. Er ging geen bezoek aan vooraf. Ook vonden er geen vermanende gesprekken plaats. Een persoonlijk conflict werd opgeschaald tot een gemeentelijke tuchtprocedure omdat mijn moeder een opmerking maakte over wat zij in dat gezin zag. Er klopte niets van de procedure. Het kwam uit de lucht vallen. Via een brief die door een ouderling aan de deur werd afgeleverd. Dat was een drama voor mijn ouders, maar ook voor ons als kinderen. Het was het begin van mijn nadenken over de tucht.”

Je bent slachtoffer van de tucht en toch heb je onderzoek gedaan naar draagvlak voor de tucht?

“Dat had niet gekund als ik vlak na deze gebeurtenissen dit onderzoek had gedaan. Na het schrijven van een doctoraalscriptie in 1994 over deze kwestie, met een kwantitatief onderzoek, heb ik gewacht met verder onderzoek om nog meer distantie te vinden.”

Schipper van de reddingboot

Na die persoonlijke ervaringen ging je je erin verdiepen. Wat ontdekte je?

“De tucht is wel bijbels. Er zijn wat de tucht betreft twee kroonteksten. Dat zijn Matteüs 18 en 1 Korintiërs 5. In Jakobus staat ook zo’n prachtig vers: ‘Mijn broeders, indien bij u iemand van de waarheid afdwaaft, en een ander brengt hem tot inkeer, weet dan, dat, wie een zondaar van zijn dwaalweg terugbrengt, diens ziel van de dood zal behouden en tal van zonden bedekken’ (Jakobus 5:19-20 NBG). Dan kom je ook in de buurt van het pastoraat. Het winnen van je broeder is het doel van pastoraat en tucht. De Nederlands gereformeerde Gert van den

.....
**Mijn oma droeg
uleeskleurige
kousen, toen
kreeg ze te maken
met de tucht**

15

.....
**Tucht is het
zelfreinigend
vermogen van de
kerk**

*Als schipper
van de
reddingboot
uitvaren
wanneer de
broeder in
nood is*

Brink schrijft bij Matteüs 18 dat Jezus ons tot schipper van de reddingboot benoemt. Om uit te varen wanneer de broeder in nood is.

Daarnaast zijn er teksten in het Nieuwe Testament met woorden zoals vermanen, terechtwijzen, bestraffen. Het is niet de bedoeling dat we elkaar alleen maar troosten en bemoedigen, maar dat we zo nu en dan elkaar ook iets kunnen zeggen ter correctie. Tucht

is het instrument van de opschoning. Tucht is het zelfreinigend vermogen van de kerk. Die vaardigheid is belangrijk. Dat de gemeente in staat is om toe te zien op zichzelf. Dat er mensen zijn die niet weggijken. Maar als ze iets horen of zien, dat ze dan handelend optreden. Soms gaan dingen fout. En dan moet je zelf tot de conclusie komen dat het anders moet. Zelftucht is daarbij heel belangrijk.

We moeten onszelf afvragen – bij onszelf te rade gaan – of we nog wel op het spoor van de Here Jezus zitten. Maar onze werkelijkheid lijkt niet compatibel met wat de Schrift over tucht zegt. Tucht komt nauwelijks meer voor.”

Teloorgang van de tucht

Hoe staat het met het draagvlak voor de tucht?

“Ik spreek vanuit mijn eigen achtergrond. Maar het is vrij algemeen dat het draagvlak voor de tucht weg is. Tucht past niet meer in onze tijd. We kijken weg. We laten de ander de ruimte. Vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw is het draagvlak aan het verdwijnen. Dat heeft te maken met de secularisatie, het individualisme, de autonomie van de mens, het verdwijnen van de gemeenschap. Nu kerken en gemeenten door de secularisatie leeglopen, hebben we als voorgangers toch geen zin om mensen te kapittelen? Individualisme is dat je je eigen weg zoekt, we mogen opkomen voor onszelf. We mogen zelf een mening hebben over de Bijbel. De autonome mens laat zich niet zomaar gezeggen, of wat aanleunen. We laten ons niet door een autoriteit boven ons sturen. We hebben onze eigen mening. Dat ondergraaft de tucht over de leer, maar ook over het leven. Die individuele autonome mens is niet meer ingebed in een gemeenschap. Er is minder sprake van homogene gemeenschappen. Vroeger hield je je aan de kerkelijke mores. Je liep in het gareel.

Nu zijn er minder van zulke gedeelde normen, waarop je elkaar kunt aanspreken. Dat heeft allemaal bijgedragen aan de teloorgang van de tucht.

Je kunt je overigens afvragen of echt draagvlak voor de tucht wel bestaat. Iemand zei tegen mij: “Tucht verdraagt geen draagvlak”. Want tucht is een soort tegenover. Het komt van Gods kant. Dat vond ik wel een punt. In de kerk hebben we het draagvlak voor de tucht ook verloren doordat we er te veel narigheid mee beleefd hebben. Je kunt je ook afvragen of tucht zin heeft als het niet blijkt te werken. Een oude broeder zei eens: ‘Tucht, tucht, wij als hervormden hebben niet zoveel met tucht. Tucht moet uit het Woord komen. Tucht moet niet uit de maatregelen komen. Want als er al maatregelen komen, werken die dan?’

De autonome mens laat zich niet zomaar gezeggen

Als het om het zevende gebod ging, dan waren we er als de kippen bij

Tucht

Er was ook sprake van selectieve verontwaardiging. Als het om het zevende gebod ging, dan waren we er als de kippen bij. Maar over zonden zoals begeerte of geldzucht had de kerk niet zoveel te zeggen. Agnes Amelink geeft daarvan prachtige voorbeelden uit het gereformeerde leven. In het verleden hadden Duitse baptisten een rijtje: bioscoop, dansen, kaarten, kermis. Dat zelfde rijtje gold ook in Nederland bij de baptisten. Een soort ijklijstje. Maar in de selectieve verontwaardiging ging het vaak over zonden op twee terreinen: seksualiteit en ontrouw aan de samenkomsten.”

Hoe voorkom je die selectieve verontwaardiging waarmee het fout ging?

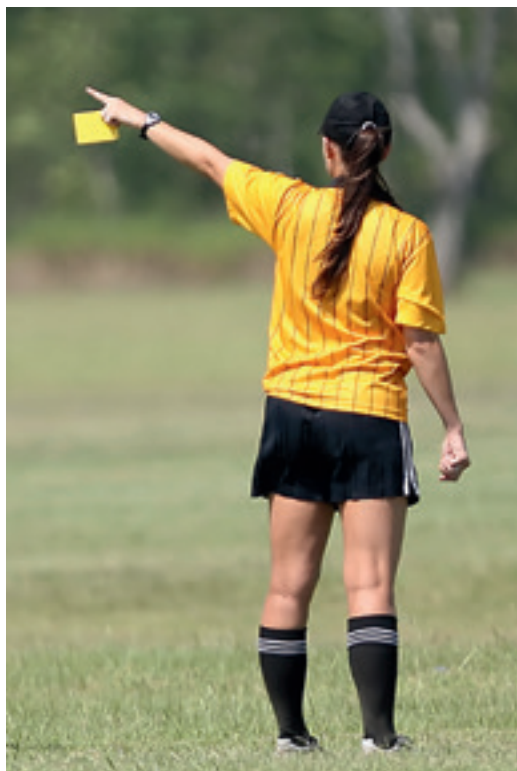
“Ruud Ganzevoort en Frits de Lange werken dat in hun boek over de kerk als morele gemeenschap uit naar meer dan vijftig onderwerpen. Met zo’n bredere range voorkom je selectieve verontwaardiging. Paus Franciscus wijst ook op duurzaamheid als item van tuchtwaardigheid. En benoemt dat als een terrein waarop gezondigd wordt. Hoe belast jij het milieu? Hoe groot is jouw ecologische voetafdruk? Elke tijd, elke gemeenschap heeft haar eigen zonden. In de evangelische wereld zijn dat bijvoorbeeld machtsmisbruik en seksuele escapades. Denk ook aan de bijna dagelijkse berichten over seksueel misbruik in de roomse kerk.”

Verantwoording afleggen

Het draagvlak voor tucht verdwijnt. Toch spreek je in je onderzoek over de begrippen accountability en integriteit, die juist breed geaccepteerd zijn. Biedt dat handvatten voor de kerk?

“In de seculiere wereld is tucht een normaal woord. In de interviews voor mijn onderzoek werd dat inzicht aangereikt. De KNVB heeft een tuchtcommissie, voetbal kent rode en gele kaarten. In de medische wereld en in de advocatuur zijn er tuchtcolleges. In de samenleving is de laatste vijftien, twintig jaar aandacht gekomen voor het afleggen van verantwoording; ‘accountable’ zijn. Het is frappant dat hier in Nederland ook het Engelse woord wordt gebruikt. Het functioneert in de bankenwereld, in het verzekeringswezen, in organisaties en instellingen. Ik merk dat baptisten van huis uit gevoelig zijn voor een leven in navolging, een leven van discipelschap. Ook al staat het onder druk, dat heiligheidsstreven is zeker wel aanwezig. In het bedrijfsleven wordt van je gevraagd om ‘accountable’ te zijn.

.....
In de seculiere
wereld is tucht een
normaal woord

*Bij voetbal
zijn gele en
rode kaarten
normaal*

In de gemeente vragen we dat van elkaar op het punt van de navolging van Christus. We halen de genade binnen, maar laten we de opdracht om vanuit die genade te leven niet liggen?”

Profeten van de ronde tafel

Kun je daar in het pastoraat wat mee?

“In de seculiere wereld vraagt een meerdere een mindere om ‘accountable’ te zijn. In de gemeente doen we dat op basis van gelijkwaardigheid. Dan zijn we terug bij Matteüs 18. Wat Jezus daar zegt wordt niet zozeer gezegd tegen ambtsdragers, maar tegen de gemeente. Juist in het gesprek onder vier ogen. *Tucht van onderop* was eerst de titel van mijn onderzoek. Maar dat is te pretentius, dat kun je niet helemaal waarmaken. Want dan laat je het ambt buiten beschouwing. Maar het begint wel bij het onderling pastoraat, het onderling vermaan. Het onderlinge, dat is belangrijk! Onder vier ogen, we spreken elkaar aan. In de interviews die ik voor mijn onderzoek hield, kwam de uitdrukking ‘elkaar aanspreken’ telkens naar voren. Ja, elkaar durven aan te spreken. Het boek van Ruud Ganzevoort en Frits de Lange heeft de prachtige titel *Profeten van de ronde tafel*. Ronde tafel, dat is de gelijkwaardigheid. Profeten, dat betekent dat de Bijbel toch ook een normatieve kant heeft.”

Leent het pastoraal gesprek zich daarvoor?

“Op het moment dat je een vermoeden hebt van een ernstige zonde. Of wanneer iemand er zelf mee voor de dag komt. Nederland Zoekt heeft accountability-gesprekken. Dat je eerlijk bent over jezelf. Daar hoop ik mij verder in te verdiepen. Iets vergelijkbaars bestaat ook bij verslavingsproblematiek, in de vorm van buddysystemen. Dirk de Wachter, de bekende Belgische psychiater, zegt: ‘Wij hebben het zo druk als psychiaters, heb jij niet een goede vriend of vriendin met wie je kunt wandelen?’ Je durft elkaar in vriendschappen ook dingen te zeggen, te belijden, zou ik zeggen.”

Zou je kunnen zeggen dat de rol van een pastor, de rol van die vriend is?

“Ja, ga met de pastor als vriend praten. Gelijkwaardigheid, onder vier ogen! Er is een bepaalde mate van vertrouwelijkheid, van vriendschappelijkheid. Voordat het ambtelijk wordt, moet op het grond-

vlak wat gebeurd zijn. Pas in de fase van de halsstarrigheid kan het ambt, het formele gezag binnen de gemeente iets betekenen. 1 Korintiërs 5 laat toch ook zien dat een weinig zuurdeeg het hele deeg zuur maakt. Paulus zegt ook: ‘Doe zo iemand weg uit uw midden.’ Dat ging over een zonde zonder weerga. Zelfs in de wereld hield men dit niet voor mogelijk. Misschien speelde angst voor de macht of status van die persoon wel een rol in Korinte. Mis-

schien was die persoon wel een werkgever, waardoor men wegkeek. Soms zijn mensen bang om hun baan te verliezen. Dat is in het verleden wel reden geweest om het kwaad te laten voortbestaan. Dit las ik in boeken over de sociale achtergrond van de Korintische gemeente.”

.....
Pas in de fase van de halsstarrigheid kan het ambt iets betekenen

Als een vroedvrouw

Kun je ook van het bedrijfsleven leren hoe je dat gelijkwaardige gesprek kunt voeren?

“Ik heb wel een handleiding gevonden van een bedrijfskundige over hoe je dat dan doet. Ik hoop daar nog meer over te schrijven. We moeten wegblijven van het oordeel. We moeten niet oordelend maar ‘maieutisch’ opereren. Vragenderwijs, daarbij het oordeel zoveel mogelijk inslikken. Hoe verantwoord jij dit nou, dat je dit doet, tegenover Jezus? Leg mij dat nou eens uit? De ander bevragen, als een gelijke, niet vanuit de hoogte. Ware kennis helpen baren. Maieutisch heeft te maken met de vroedvrouw. Die begeleidt het baringsproces. Daar is Socrates beroemd mee geworden.

19

*Goede tucht
volgt het
voorbeeld van
de vroedvrouw*

De bedoeling is dat de ander zelf gaat nadenken. Als je wordt aangesproken vanuit een aanvallende houding, dan word je niet uitgenodigd om je te verantwoorden, maar schiet je in de verdediging. Maar als je open bevraagd wordt, dan ga je zelf nadenken. Mensen zijn allergisch voor veroordeling. Hoe minder je veroordelend bent, hoe groter het draagvlak kan worden. In de interviews die ik voor mijn onderzoek hield, grepen ook veel mensen terug op opvoedingssituaties. Pedagogiek, opvoeding, als voorbeeld voor hoe tucht in de gemeente er kan uitzien. Het is niet alleen maar vrijheid, blijheid. Je laat kinderen toch ook niet grenzeloos vrij? Je geeft vrijheid en je stelt grenzen. Daar spreek je elkaar op aan. En dat begint in het onderling pastoraat.”

.....
**Als je open bevrraagd
wordt, dan ga je zelf
nadenken**

Peter Sinia is predikant van de Nederlands gereformeerde Proosdijkerk te Ede en redactielid van Dienst.

Er zijn voor de ander

Verschil maken in een wereld van prostitutie en verslaving

Manuela werkt in de prostitutie en is zwaar verslaafd aan drugs. Jarenlang is haar patroon: gebruiken, werken, gebruiken en weer werken. Dag in, dag uit. Op een dag spreekt maatschappelijk werker Paola haar aan: “Wat zijn nu eigenlijk je hobby’s?” Manuela denkt lang na over deze vraag, maar uiteindelijk geeft ze toe dat ze op dit moment geen hobby’s heeft. Ze is te druk met overleven in deze wereld. Paardrijden was haar favoriet toen ze nog klein was. Een week later zit Manuela op een paard.

Anneloes
Meijer

Paola zit boordevol verhalen zoals dit over Manuela. Jarenlang heeft ze door heel Nederland gewerkt onder vrouwen die in de prostitutie werken en vrouwen die te maken hebben met – zware – verslavingsproblematiek. “Door het dagje paardrijden met Manuela is ze niet ineens uit de prostitutie gestapt en zijn haar verslavingen of andere problemen niet opgelost. Zij zit zo vast in deze verwoestende wereld. Door met haar te gaan paardrijden, grijp je terug naar iets waar zij van houdt. Iets wat ze zelf misschien allang uit het oog verloren is. Door dat te doen, geef je haar een positief handvat om even uit die verwoestende wereld te stappen. Dat kan haar helpen om in de toekomst andere keuzes te maken.”

Momenteel werkt Paola als maatschappelijk werker bij Stichting De Haven in Den Haag. Een organisatie die zich al jarenlang inzet voor vrouwen in de prostitutie en hun de mogelijkheid biedt om uit de prostitutie te stappen. In dit interview bespreken we de presentiemethode. Een thema dat bij uitstek naar voren komt bij Stichting De Haven, in het trouwe veldwerk, het maatschappelijk werk onder prostituees en in het uitgebreide uitstapprogramma.

.....
**Niemand is meer
dan een ander**

Volwaardig mens

Present zijn voor deze vrouwen is erg belangrijk voor Paola. Maar wat houdt dit concreet in voor haar werk? “De presentiebenadering gaat wat mij betreft over het simpelweg ‘er zijn’ voor de ander. De ander zien en horen, zodat ze zich volwaardig mens voelt, omdat ze dat ook is. In de presentiemethode laat je zien dat niemand meer is dan een ander. Door er voor iemand te zijn, wakker je dat gevoel weer aan. Alleen al doordat er iemand is die je ziet als volwaardig mens, kan er beweging in de goede richting ontstaan. In de presentiebenadering wordt die beweging niet afgedwongen, de ander hóéft niet te veranderen, zij krijgt de ruimte om anders over zaken na te gaan denken of om dit te veranderen. Onlangs liep ik met een

Een prostitutiestraat in Den Haag

vrouw – een cliënt die bij De Haven het uitstapprogramma volgt – naar de voedselbank. Natuurlijk kan ze dat ook zelf doen. Maar ik ga met haar mee omdat het gezellig is, en vooral omdat ik hoop dat er een opening voor een gesprek ontstaat. Toen we vanaf de voedselbank terugliepen naar haar huis, kwamen we langs de prostitutiestraat in Den Haag. Hier heeft zij jarenlang gewerkt. Op deze plek is zij misbruikt en heeft ze te maken gehad met geweld en andere traumatische ervaringen. Ik vroeg aan haar: ‘Hoe is dat nu als je zo langs die straat loopt, hoe voelt dat?’ Doordat ik op dat moment op die plek ben met haar, ontstaat er iets. Dat is heel anders dan wanneer ik deze vraag stel vanuit mijn spreekkamer.”

Aandacht en toewijding

Presentie is in Nederland op de kaart gezet door Andries Baart. Naar aanleiding van een meerjarig wetenschappelijk onderzoek formuleerde hij de presentietheorie in 2001 in zijn boek *Een theorie van de presentie*. Voor dit onderzoek werd het werk van buurtpastores gevolgd in oude wijken van Utrecht. Hun werk week sterk af van wat in de professionele zorg gewoon was. Anders dan andere professionals werkten zij niet vanuit een pand waar buurtbewoners naartoe kwamen als ze een probleem hadden. Deze pastores gingen zelf de straat op, om de buurtbewoners in hun eigen leefwereld op te zoeken. Daarbij gingen ze niet in de eerste plaats ‘op zoek naar problemen’, maar ze namen de tijd om een persoonlijke relatie met de buurtbewoners op te bouwen: een trouw en betrouwbaar contact vanuit aandacht en toewijding. Pas daarna, in en dankzij deze relatie, begonnen ze te merken of en hoe er iets (door hen) gedaan kon worden aan de eventuele oplossing van een bepaald probleem.

Paola: “Presentie is de basis waarmee je toont dat je respect hebt voor de ander, en van hieruit kun je iemand stimuleren om andere keuzes te maken.

Tegen vrouwen die al jarenlang in die uitzichtloze

situatie van prostitutie zitten, zei ik altijd: ‘Als je wilt stoppen met prostitutie, geloof ik dat je kunt stoppen. Maar als het nu niet kan voor jou, ben je ook goed zoals je bent.’ Daarmee keur je niet het gedrag goed, maar laat je zien dat je er onvoorwaardelijk bent voor

.....
**Je laat zien dat je er
onvoorwaardelijk
bent voor die ander**

die ander. Dat proberen we bij De Haven voortdurend uit te stralen als we de prostitutiestraten bezoeken in Den Haag.”

22

Het is zo belangrijk dat er iemand is die in hen gelooft

Geen oplossing

Ook als er geen oplossing voor de problemen blijkt te zijn, moet in de presentiebenadering de relatie onderhouden worden. Het doet immers ieder mens goed om iemand te hebben bij wie je je gehoord en geborgen voelt, juist als je het niet redt. Alleen al het feit dat er geluisterd wordt, dat er aandacht

is, maakt dat het leven voor mensen draaglijker wordt. Paola: “Uiteindelijk verdient ieder mens het om écht gezien te worden. Juist vrouwen die in de prostitutie werken. Iedereen heeft er immers een mening over, we vinden er allemaal iets van. Nederland verdient er ontzettend veel geld mee, terwijl deze vrouwen veroordeeld worden. Deze vrouwen mogen er, als mens, ook gewoon zijn. Zij moeten ook gezien worden, los van de prostitutie.”

“Ik had een cliënte die al tien keer heeft gezegd: ‘Ik stap uit de prostitutie’. Elke keer als ze zich aanmeldde, zei ik: ‘Dat gaat je lukken!’, terwijl mensen om haar heen de moed hadden verloren. Het is zo belangrijk als mensen het gevoel hebben dat er iemand is die in hen gelooft. Dat is voor mij ook present zijn.” Op de vraag of Paola dan niet teleurgesteld raakt, kijkt ze mij aan met tranen in haar ogen. “Natuurlijk raakt het mij als ik terugdenk aan al die momenten dat ik mensen letterlijk kapot heb zien gaan door het werk in de prostitutie en door alle gevolgen zoals drugs. Dat kan pijn doen. Maar het geloof helpt. Op dat moment kun je bidden: ‘God, help mij hierbij, vergeef mij en leer mij ook de ander vergeven.’ Op dat moment geef ik het over aan Hem. Want bij Hem is alles mogelijk. En gebed is ontzettend belangrijk, omdat deze vrouwen zijn gebonden in een duistere wereld.”

Present-zijn is ook laten zien dat iemand nodig is

Present zijn als kerk

Volgens Paola is present-zijn daarom onlosmakelijk verbonden met de bijbelse boodschap. “Het is, wat mij betreft, de essentie waarom we hier op de aardbol zijn gezet. Present zijn voor de ander, in verbinding met elkaar. Dat is wat God van ons vraagt en wat Hij ons laat zien door Jezus.” Over hoe je dat als kerkelijke gemeente moet aanpakken, kan Paola

kort zijn. “Ga letterlijk naast mensen staan. Daal af van de kansel en beweeg je onder de mensen. Door op bezoek te gaan daar waar zij zijn. Maar ook door hen uit te nodigen bij jou. Door een huiskamer-setting te creëren en koffie te geven. En binnen deze setting kun je met hen in gesprek gaan over keuzes die gemaakt zijn, keuzes die ze willen maken of over hun dromen. Daarmee toon je interesse en zie je mensen écht in wie ze zijn, in plaats van in wat ze doen.”

Paola leunt over de tafel, haar ogen sprankelen en ze vertelt vol vuur. “Door er simpelweg voor iemand te zijn, kun je ontzettend veel bereiken. En als je daar een beetje ruimte in geeft, kom je op een punt dat je wilt dat ze zien dat ze nodig zijn en verantwoordelijkheid nemen. Present-zijn is ook laten zien dat iemand nodig is. Diegene kan ook wat bijdragen binnen jouw gemeente. Juist door

*Bezoek mensen
in hun eigen
leefwereld*

wat zij allemaal heeft meegemaakt. Ik geloof dat God de mens heeft geschapen met talenten.”

Valkuilen

Paola heeft echter een waarschuwing voor iedereen die volgens de presentiebenadering werkt. Immers, elke methode heeft zo haar valkuilen. “Verlies bij dit alles jezelf niet uit het oog. Bij present-zijn moet je goed gecoacht worden. Je kunt natuurlijk ook vervallen in patronen. Als ambtsdrager heb je mensen nodig die dit samen met je kunnen doen. Verzamel daarom een team van mensen om je heen die dit kunnen. Het is namelijk makkelijk om mensen binnen te halen, maar hoe hóu je ze binnen en hoe blijf je hen écht zien. Want anders wordt het een groep mensen en is er geen verbinding meer. Anders wordt present-zijn een eenmalige actie en dat is geen present-zijn.”

“Ten slotte, als je vanuit het geloof wilt wandelen, doe dat dan zo praktisch en simpel mogelijk. Mensen maken het complex. Je bent allemaal een stukje in de ketting. Moet jij de persoon zijn die haar leven verandert? Volgens mij niet, je loopt met haar mee en hoopt dat ze zoveel mogelijk mensen ontmoet die haar ook écht willen zien. Dat gaat haar uiteindelijk kracht geven.”

.....
**Maak het geloof zo
praktisch en simpel
mogelijk**

Anneloes Meijer werkt als communicatiemedewerker bij Stichting De Haven. Zij wil graag mensen bewust maken van en meer vertellen over het onrecht dat plaatsvindt in de seksindustrie in Nederland.

Stichting De Haven

Stichting De Haven is er voor vrouwen in de seksindustrie. Met intensief veldwerk, maatschappelijk werk en een uitstapprogramma op maat. U kunt sprekers van De Haven uitnodigen voor kerkdiensten, over onderwerpen als gerechtigheid, identiteit, verandering en discipelschap. Vanzelfsprekend zijn ook andere onderwerpen mogelijk, www.stichtingdehaven.nl.

Mij ontbreekt niets

“Zelfs al ga ik door een dal van diepe duisternis” (Ps. 23 NBG’51)

In tijden van ziekten en nood grijpen we vaak terug op Psalm 23. Het zijn prachtige, troostende woorden. Het is een psalm die ons raakt door zijn poëtische schoonheid en eenvoud. De troost komt niet voort uit een dieper begrip door een woord-voor-woordexegese; de psalm spreekt voor zichzelf. Zoals een bloem niet mooier wordt door een biologische beschrijving, maar je raakt door haar schoonheid, zo ook deze psalm.

Janita
Geertsema

De psalm straalt een serene rust en vertrouwen uit. Want God is de herder. En daarom is het goed. Hoe dan ook. Dat is onze troost. Soms wordt er gezegd dat David deze psalm gecomponeerd heeft in zijn jonge jaren als herder omdat de tekst spreekt van een leven dat relatief eenvoudig was en waarin vertrouwen op God makkelijk was. Dan is het niet moeilijk om dankbaar te zijn en God als herder te zien.

Maar ik weet het nog zo net niet. We lezen Psalm 23 graag als het leven tegenzit, bij een ziekbed of ander lijden. Dat laat zien dat de psalm meer diepgang heeft, en misschien wel meer doorleefd is dan wij veronderstellen van het naïeve geloof van een jonge herder. Want de woorden geven houvast aan degenen die juist door een dal van diepe duisternis gaan.

Doorleefd vertrouwen

Er zijn dalen van diepe duisternis, er zijn vijanden, maar God is bij ons. Dat verandert alles. Dat is ons vertrouwen. De psalmist drukt geen naïef vertrouwen uit dat met God ons niets kan overkomen. Het is een doorleefd vertrouwen dat wát er ook gebeurt, God bij ons is. Dat geeft ons moed.

De psalm is misschien geen beschrijving van de realiteit op dat moment. Want in tijden van lijden ontbreekt het ons wel aan dingen. We zijn wél bang, we maken ons wel zorgen. Maar door het uitspreken van ons vertrouwen op God ondanks alles, krijgen we ook meer vertrouwen. Door de psalm (hardop) te lezen, kan ons vertrouwen weer groeien.

Het is zoals mijn oma zei: “Met ons gaat het goed, en als het niet goed gaat, dan nog gaat het goed, want we hebben God”. Laat dat ons vertrouwen zijn. Laat deze psalm onze grond zijn als we het allemaal niet meer weten, als alles uit elkaar lijkt te vallen. De Here is mijn herder, mij ontbreekt niets.

Janita Geertsema werkt sinds 2009 als zendeling in Bolivia en geeft les aan het Theologisch Seminar in Sucre.

Omgaan met jong ouderverlies

Ruimte voor verlies van lang geleden

Ruim tien procent van de mensen tussen de twintig en de zeventig jaar heeft vóór hun twintigste een of beide ouder(s) verloren door overlijden. Wat kunnen anderen, onder andere pastoraal werkers, betekenen voor volwassenen met jong ouderverlies en voor kinderen die dat meemaken?

Mijn vader overlijdt als ik negen jaar ben. Dertig jaar later ga ik, door mijn opleiding theologie aan de Christelijke Hogeschool Ede, terug naar het verleden en komt het verdriet in alle hevigheid terug. Toen iemand mij vroeg of er misschien iets was gebeurd in mijn jeugd, vertelde ik dat mijn vader overleed toen ik nog maar een kind was. Vervolgens moest ik enorm huilen. Op dat moment was ik bang dat diegene zou zeggen: “Kom op, stel je niet aan, flink zijn!” Of: “Echt raar dat je na zo lang nog hierom zit te janken!” Maar hij zei gewoon: “Huil maar, dat is niet erg, het is ook verdrietig”. Ik huilde tranen met tuiten; mijn verdriet mocht er zijn.

Henrike Dankers

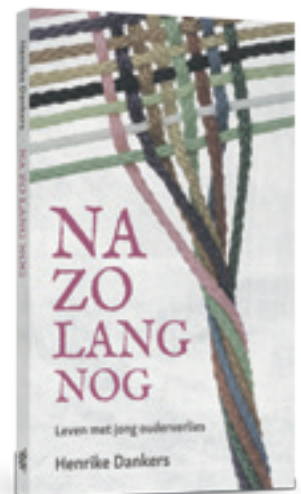
Onderzoek en boek

Zou ik de enige zijn die al zo lang geleden een ouder heeft verloren en nog zoveel verdriet heeft? Dat wilde ik onderzoeken. In de literatuur zocht ik naar de betekenis van rouwen en van troosten, ook in het pastoraat, en naar de gevolgen van jong ouderverlies op korte en lange termijn. Ik interviewde volwassenen die op kinderleeftijd hun ouder(s) verloren door overlijden. Zij vertelden mij over de levenslange impact van zo'n verlies en over de manier waarop er vervolgens naar hen is omgezien toen ze kind waren en nu ze volwassen zijn. Naar aanleiding van mijn onderzoek schreef ik uiteindelijk het boek *Na zo lang nog: Leven met jong ouderverlies*.

Te zwaar

Voor kinderen is het vaak veel te zwaar om te rouwen om het verlies van een vader of moeder. Kinderen zijn nog volop in ontwikkeling. Omgaan met een groot verlies en tegelijkertijd jezelf ontwikkelen kunnen veel kinderen niet aan. Daardoor ontstaat er bij hen een soort noodmechanisme: overleven. Als een ouder overlijdt, moeten kinderen heel hard werken om hun leven op de rails te houden. Ondertussen worden de pijn en het verdriet vaak

Zij vertelden mij
over de levenslange
impact van zo'n
verlies

weggestopt. Bij mij was dat niet anders. Ik probeerde me groot te houden door uiterlijk stoer en sterk m'n best te doen: "Ik red me wel, met mij gaat het goed!" Als de dood van mijn vader ter sprake kwam, trok ik me terug op mijn eiland: 'Kom niet te dichtbij. Ik wil niet praten over mijn verdriet, het doet zo'n pijn en ik moet dan zo

Ik wilde niet huilen, want dan maakte ik anderen ook verdrietig

verschrikkelijk huilen'. Ik wilde niet huilen, want dan maakte ik anderen ook verdrietig en achteraf had ik vaak het gevoel dat ik me had aangesteld. Ik heb altijd gedacht dat ik als kind iets niet goed had gedaan: niet genoeg gepraat, niet genoeg gehuild. Maar het wegstoppen van het verdriet was dus begrijpelijk.

Daarom is het ook begrijpelijk dat de pijn om het verlies later, soms pas als je volwassen bent, toch bovenkomt. Dat noem ik achterwaarts rouwen: rouwen in het hier-en-nu om een verlies van lang geleden. Ik gebruik liever niet de woorden 'uitgestelde' of 'onverwerkte' rouw. Dat klinkt alsof ik het als kind niet goed heb gedaan. Achterwaarts rouwen is niet raar of fout. Het is begrijpelijk dat je pas als je volwassen bent ruimte voelt om te rouwen om dat verlies. Niet alles hoeft 'over' te zijn. Je hoeft niet alles 'achter je te laten'. Je mag aandacht besteden aan een verlies van lang geleden.

Je verhaal vertellen

Tijdens de gesprekken met de volwassenen voor mijn onderzoek ontdekte ik dat het vertellen van je verhaal van groot belang is. De meesten zeiden aan het eind dankbaar te zijn dat ze "eindelijk eens hun verhaal kwijt konden". Ze hebben namelijk ervaren dat er, nu ze volwassen zijn, vanuit de kerk nauwelijks aandacht is voor hun verhaal. Tijdens huisbezoeken wordt vrijwel nooit naar het verlies van hun ouder gevraagd. Er wordt ook niet

Iemand die je helpt om te huilen, want dat is helend

gevraagd wat het verlies betekent voor hun geloof. Er zijn geen gemeenteleden die ernaar vragen. De volwassenen mis-

sen het dat tijdens trouw- en doopdiensten het verlies vaak niet wordt genoemd. Tegelijk vinden volwassenen met jong ouderverlies het vaak moeilijk hun verhaal zelf ter sprake te brengen, omdat ze zich schamen: "Kom ik weer aan met mijn verhaal" of: "Het is al zo lang geleden". Soms zijn ze bang om afgewezen te worden of bang voor wat er bij henzelf naar bovenkomt. Of bang om niet begrepen te worden: "Ben ik niet raar?" Wat is het dan heerlijk om iemand te hebben die tijd voor je neemt. Iemand voor wie je je niet hoeft te verstoppen en

© Koos van Noppen

Henrike Dankers over 'achterwaarts rouwen': rouwen in het hier-en-nu om een verlies van lang geleden

bij wie je alles wat op de bodem van je hart ligt er eens eerlijk kunt uitstorten. Iemand die je helpt om te huilen, want dat is helend en dat troost.

Handreikingen voor omgaan met jong ouderverlies

Terugkijkend op de verhalen van de volwassenen met wie ik heb gesproken, terugkijkend op wat ik heb gelezen over jong ouderverlies en terugkijkend op mijn eigen verhaal, maak ik de balans op: hoe nu verder?

Omzien naar kinderen

Het gebeurt nog regelmatig dat rouwende kinderen 'gespaard' worden en dat er meer over hen wordt gepraat dan met hen. Toch mogen kinderen niet vergeten worden!

.....
**Kinderen mogen niet
vergeten worden**

- Geef kinderen correcte informatie en betrek hen bij de laatste momenten zoals het condoleren en (de voorbereidingen van) de uitvaart.
- Laat kinderen merken: ik zie en hoor jou met je vragen en verdriet. Als je erover wilt praten, kun je bij mij terecht.
- Zorg voor routine. Kinderen moeten kunnen rekenen op de praktische zorg van volwassenen, zodat ze hun leven ondanks alles zo gewoon mogelijk kunnen leven.
- Stuur kinderen niet onnodig weg van huis of naar een therapeut. Laat zien dat ze de moeite waard zijn.
- Respecteer het als kinderen niet willen praten. Als ze het wél willen, praten ze vaak makkelijker over degene die is overleden en over alle veranderingen dan over hun emoties.
- Houd herinneringen aan de overleden ouder levend, zwijg de overleden ouder niet dood en blijf het gemis benoemen op gedenkwaardige momenten voor het kind.

Omzien naar volwassenen

- Stel vragen en luister naar hun verhaal

Mijn advies voor het omgaan met volwassenen met jong ouderverlies is vrij simpel: stel vragen en luister naar hun verhaal. Als volwassene schaam je je vaak om er zelf over te beginnen, je moet een drempel over, want dit had toch al lang over moeten zijn? Daarom helpt het als de omgeving, bijvoorbeeld een pastoraal werker, een begin maakt: "Mag ik je vragen hoe het voor jou is om als kind je vader/moeder te verliezen? Wat is er precies gebeurd? Welke invloed heeft het verlies op je leven nu? Wat betekent het verlies voor je geloofsleven?"

Soms is het verhaal rondom het vroege ouderverlies bij de omgeving niet bekend. Omdat volwassenen het vaak moeilijk vinden om er zelf over te beginnen, is het fijn als het verlies vanzelf ter sprake komt. Vragen tijdens huisbezoeken naar het voorgeslacht, het gezin van herkomst, kunnen hiervoor een aanleiding zijn. En ook de vraag: "Hoe is jouw weg met God geweest?"

.....
**Stel vragen en luister
naar hun verhaal**

- Blijf het verlies benoemen

Als je volwassen bent geworden, blijft de geboortedag of sterfdag van je overleden ouder, net als Vaderdag of Moederdag, vaak een dag waarop het gemis extra wordt gevoeld. Houd als omgeving rekening met die dagen en benoem het verlies. Doe dat ook rondom bijzondere gelegenheden zoals trouwen, dopen, jubilea, uitvaarten.

Ik ben niet de enige, ik ben niet raar

- Organiseer contact met ervaringsgenoten

Voor volwassenen met jong ouderverlies biedt contact met ervaringsgenoten troost: "Ik ben niet de enige, ik ben niet raar". Het is een veilige mogelijkheid om je verhaal kwijt te kunnen. Je verhaal delen met mensen die hetzelfde hebben meegemaakt, geeft herkenning en erkenning. Organiseer daarom als omgeving, bijvoorbeeld als kerkelijke gemeente, contact tussen ervaringsgenoten.

Handreikingen voor de volwassenen zelf

Aan volwassenen met jong ouderverlies wil ik graag de volgende handreikingen meegeven.

- Vertel je verhaal

Het is moedig als je jouw verhaal over het verlies van je ouder durft te vertellen, ook al is het zo lang geleden. Zoek iemand die je vertrouwt en die tegen een stootje kan; iemand die oprecht geïnteresseerd is. Stort je hart uit en vertel. Schaam je niet voor je tranen, huil maar. Huilen is helend. Tranen spoelen schoon. Je hoeft je niet groot te houden.

- Geef het verlies een zichtbare plek

Geef het verlies een zichtbare plek in je leven, je hoeft het niet (meer) te verstoppen. Zoek mensen met wie je kunt praten over wie je ouder was en haal samen herinneringen op. Bezoek af en toe het graf of steek op bijzondere dagen een kaars aan. Geef je overleden ouder een zichtbare plek door een herinneringsmap te maken, oude videobeelden te bekijken of foto's en spullen van je overleden ouder neer te zetten in je kamer. Zichtbaarheid helpt om het overlijden van je ouder als een verlies te erkennen, je overleden ouder in ere te houden en hem of haar nooit te vergeten.

Henrike Dankers deed onderzoek naar 'Pastorale zorg aan volwassenen met jong ouderverlies', als onderdeel van haar studie theologie. Uit het onderzoek kwam het boek Na zo lang nog voort, uitgegeven door Kok-Boekencentrum. Henrike was in de Nieuwe Kerk Ede betrokken bij het beleid rondom jeugdwerk en jeugdpastoraat, ook in het ambt van jeugdouderling. Verder is zij trajectbegeleider van deeltijdstudenten op de Christelijke Hogeschool Ede.

Hulp in de buurt

Een brede coalitie van kerken en christelijke organisaties lanceerde op 18 maart (tijdens de Dag van Nationaal Gebed) het platform #nietalleen. Dit netwerk, met landelijke dekking, biedt ondersteuning aan ouderen en hulpbehoevenden die door de coronamaatregelen zijn getroffen. Bijna alle Nederlandse kerken en veel christelijke organisaties doen mee. Het platform wil hulpvragers en lokale initiatieven die kunnen helpen, aan elkaar verbinden. Mensen die hulp nodig hebben, kunnen zich melden via www.nietalleen.nl of via dit telefoonnummer: 0800-1322. Zij worden gekoppeld aan iemand uit de buurt die wil helpen. Een voorbeeld: iemand op leeftijd kan nu niet zelf zijn medicijnen ophalen. Via het platform wordt iemand gezocht die dat voor hem kan doen. Een ander zit met een onhoudbare thuissituatie nu zijn vrouw met Alzheimer niet naar de dagbesteding kan. Via het platform vindt hij een luisterend oor. Verder belen er mensen die bang en overstuur zijn, ook zij hebben behoefte aan zo'n luisterend oor.

Diaconale dag verzet naar 21 november

De diaconale dag *Bewogen in beweging* is verzet naar D.V. zaterdag 21 november. De landelijke diaconale dag stond gepland voor 21 maart, maar is vanwege de ontwikkelingen rond het coronavirus doorgeschoven. Op 21 november staan we stil bij de kerk als een plek waar lief en leed gedeeld worden. De mooie momenten, maar ook de pijnlijke, bijvoorbeeld als er breuken ontstaan in relaties. We willen ontdekken wat diakenen kunnen betekenen op weg naar een kerk met hart voor iedereen. Daarbij kijken we naar de diaken als verbinder, die samenwerkt met pastoraal of diaconaal bezoekers, ouderlingen en de predikant. Hoofdspreker is André Rouvoet, meer informatie op www.diaconaalsteunpunt.nl.

Kerk en corona

In het coronadossier vind je richtlijnen en praktische suggesties voor kerken. We delen hier ook mooie voorbeelden uit de praktijk. Daarnaast vind je (verwijzingen naar) actuele informatie met betrekking tot het coronavirus. Heb je een vraag en kun je het antwoord niet vinden? Neem dan gerust contact met ons op. We hebben een team van mensen uit verschillende organisaties (Diaconaal Steunpunt, Steunpunt Kerkenwerk, Kerkenraden Steunpunt, Missionair Steunpunt, Jeugdwerk Steunpunt) klaarstaan, die je kunnen adviseren.

Hoopvolle lente

Gods nieuwe wereld laten zien

Je hebt in het vorige nummer van *Dienst* een impressie kunnen lezen van de studiedag *Mij niet meer gezien!* op 15 november in Kampen. Hoe helpen de inzichten die ik beschreef jou verder als werker in de kerk? In dit artikel beschrijf ik een begin van een antwoord. Er is geen blauwdruk, want ook deze werkelijkheid is niet maakbaar. Ik geef zeven perspectieven. Ik begin met drie perspectieven op jouw positie in de kerk, waarbij ik de ouderling als vertrekpunt kies. Vervolgens schets ik twee pastorale en twee beleidsmatige perspectieven.

Hayo Wijma

De essentie van de vijf bijdragen op de studiedag was: thuisgevoel en niet gezien worden, geloofsontwikkeling en de waarde van relaties, betrokkenheid en ruimte voor pijn, omgekeerde wereld: “Wil je niet liever ook gaan?”, en de trits machteloosheid-pijn-hoop. Ik sluit aan bij die trits, want ik spreek geregeld ambtsdragers die zich machteloos voelen; die pijn voelen als leden hun kerkelijke gemeente verlaten. “Er zijn wel honderd smaken kerkverlaters”, schreef Alain Verheij, “daar is toch geen beginnen aan”. Maar misschien toch wel. Laat ik beginnen bij jouw ambt als ouderling.

Bied elkaar ruimte voor verdriet, pijn en gevoelens van machteloosheid

Ouderling

Het is mijn indruk dat ‘de ouderling’ het niet makkelijk heeft: links wordt hij ingehaald door kringleiders en rechts jeuken de vacatures. Ouderlingen zijn dragers van een ambt; ze bekleden een leidinggevende functie. Aan de gemeente gegeven door Christus die vanuit de hemel zorgt voor de gemeente, zijn bruid. Johannes de Doper vergelijkt zichzelf met ‘de vriend van de bruidegom’ – een beeld dat ik

graag toepas op de ouderling: vriend van de Bruidegom. Die vriend zorgt voor de bruid totdat de bruidegom komt.

1. Zorg voor elkaar als werkers in de kerk

Je bent als ouderling ook mens en dus vatbaar voor gevoelens van pijn en machteloosheid bij kerkverlating. Het eerste perspectief is daarom: zorg voor elkaar als werkers in de kerk! Zoek en bied elkaar ruimte voor verdriet, pijn en gevoelens van machteloosheid. Groei in onderlinge relaties, vertrouwen en veiligheid, zodat je bij elkaar op adem en verhaal kunt komen. Maar niet alleen bij elkaar: bid om de Geest die van de Vader en de Zoon uitgaat, want

*Hans Schaeffer
(midden)
sprak op de
studiedag over
machteloos-
heid-pijn-hoop*

© Dick Vos

je komt tekort als jullie alleen steun zoeken bij elkaar. Vergeet nooit de laatste woorden van Jezus: “En houd dit voor ogen: Ik ben met jullie, alle dagen, tot aan de voltooiing van deze wereld” (Mat. 28:20b).

2. Alleen God kan groei en bloei brengen

Het tweede perspectief is dat alleen God groei en bloei kan brengen. Je kunt nog zo’n belangrijke taak in de wereld of in de kerk hebben – God zelf bouwt, vernieuwt of renoveert. Zoals Hij de mens zijn adem inblies, zo is Hij het ook die de kerk tot leven wekt met zijn Geest. Die Geest werkt waar iedereen zich vol verlangen naar Hem uitstrekt. Als je lijdt aan gevoelens van pijn en machteloosheid – deel dat dan met elkaar als werkers en ook in de gemeente, in gezamenlijke gebedsmomenten. Omlijst ze in liturgisch opzicht, laat gebed in aanbidding en verlangen doorgaan.

.....
**De Geest werkt waar
iedereen zich vol
verlangen naar Hem
uitstrekt**

3. Leven vanuit hoop

Het derde perspectief is hoop. Dit is de laatste van de drie trefwoorden die Hans Schaeffer in zijn bijdrage gebruikte: machteloosheid-pijn-hoop. Maar is dat niet wat naïef? Hopen tegen beter weten in: leden vertrekken, je gemeente krimpt – hoop? Ja, wel als je je realiseert dat de verhoogde Christus met ons meegaat, hoe de situatie in jouw gemeente ook is qua krimp of kerkverlating. Gods liefdevolle toewending naar deze wereld gaat door. In zijn werk om een nieuw te vestigen wereld schakelt Hij jou als ouderling in. Dat wil zeggen dat Hij jou ook de moed geeft om de gemeente in te gaan. Met het vertrouwen dat er echt iets van terechtkomt. Dit derde perspectief van hoop is dus ook een uitnodiging om je denkwijze te veranderen. “Er is een omslag nodig van doemdenken naar verwachtingsvol

denken”, schrijft René van Loon in *Lente in de kerk*. Leven vanuit verlangen, verwachten en vertrouwen om van daaruit op weg te gaan. Om wat te doen?

Lente in de kerk is een inspirerend boek van René van Loon. Deze Rotterdamse predikant zocht in de afgelopen jaren de lente op in kerken. Hij zag bloesem in oude gevestigde kerken, bloei in talloze internationale gemeenschappen en groei van nieuwe kerkplanten. Een geplande brede studiedag hierover in maart is in verband met de coronamaatregelen doorgeschoven naar 26 september, www.lenteindekerk.nl.

Pastorale zorg

Begin bij pastorale zorg. Wat is in jullie gemeente, kerkenraad of kring van werkers de definitie van pastoraat? Onderscheiden jullie ‘ambtelijk pastoraat’ van ‘ouderling pastoraat’? De antwoorden die jullie geven, bepalen de positie die je als ouderling hebt binnen het pastoraat. Ik ken gemeenten waar het pastoraat binnen de gemeente is gelegd, in kringen of miniwijken. Recent onderzoek vanuit het Praktijkcentrum doet vermoeden dat veel gemeenteleden het knap lastig vinden om pastoraal te zorgen voor elkaar. “Ik ben toch geen ouderling?”

4. Zorg voor de ziel

Voorlopig houd ik het op deze definitie: pastoraat is het begeleiden van de één door de ander op de weg die Christus met hem (of haar) gaat. Maar ‘zielzorg’ als omschrijving van pastoraat mag ook. Het vierde, pastorale, perspectief dat ik noem is: zorg voor de ziel. De trefwoorden van de studiedag als thuisgevoel, geloofsontwikkeling, betrokkenheid en pijn laten zien dat de levensweg lang niet altijd gladjes verloopt. Het vierde perspectief is daarom het scheppen van ruimte voor mensen om te vertellen hoe hun weg zich ontwikkelt.

Of die weg naar Christus toe gaat of bij Hem vandaan. Of die weg inhoudt dat relaties in de gemeente beter worden of dat iemand van de gemeente afdrijft, bijvoorbeeld doordat er in de omgeving iets nieuws is waar de kinderen wel mee naar toe gaan. Pastorale zorg die zich uit in luisteren, invoelen, meelijden en meeleven, en proberen te begrijpen. Om dan het hele verhaal van de pastorant maar eens bij Christus neer te leggen.

.....
**De levensweg
verloopt lang niet
altijd gladjes**

5. Klimaat van verscheidenheid

Het vijfde perspectief dat ik wil noemen, is dat van het klimaat waarin jullie pastorale ontmoeting plaatsvindt. De kans zit erin dat jij als

*Schep ruimte
voor mensen
om te vertellen
hoe hun weg
zich ontwikkelt*

ouderling opgegroeid bent in een kerk die gekenmerkt werd door 'het klimaat van het absolute'. Een klimaat waarin leer, levensstijl, bijbeluitleg en liturgie in hoge mate uniform waren: we dachten en deden hetzelfde en er was nauwelijks ruimte voor buiten de lijntjes kleuren. Veel kerkverlaters die ik heb gesproken, hebben de kerk niet verlaten omdat ze het oneens waren met wat er geloofd werd. Vaak hoorde ik: "Voor mijn manier van geloven is hier geen plaats". Mensen die dit herkennen, hebben geen wezenlijke ruimte ervaren om hun verlangen te verwoorden, nog los van het feit of er iets mee gebeurt. Als dan de 'scharniermomenten' in iemands leven komen (opgroeien, opleiding, trouwen, kinderen krijgen of als ze het huis verlaten), dan herijkt iemand het leven. Dat zijn momenten waarop mensen afscheid kunnen nemen van alles wat in hun leven geen functie meer heeft.

**Voor mijn manier
van geloven is hier
geen plaats**

Dit vijfde perspectief gaat dus over een klimaat van verscheidenheid. Een klimaat waarin je erkent dat wat ooit was er niet meer is. Dat de wereld in een duizelingwekkend tempo is doorgegaan en dat het aanbod aan diversiteit in gemeenten is toegenomen en de bereidheid tot reizen voor een kerkdienst ook. In zo'n klimaat van verscheidenheid is er ruimte om te onderkennen dat leden intussen iets anders verlangen. Om te onderzoeken of er niet meer kan in je eigen gemeente dan tot nu toe gebeurt.

Deze twee pastorale perspectieven gaan over ruimte en klimaat. Ze geven ook aan dat het goed is dat je als ouderling aan pastoraat blijft 'doen'. Als je alleen 'bestuursouderling' bent, is het lastig om verweven te blijven met het leven van mensen in de gemeente. Als ouderling pastoraat niet zo van de grond komt en ouderlingen doen alleen maar crisispastoraat, wie merkt dan dat iemand stilletjes verdwijnt?

Leiding is ook beleid

Dan nog twee perspectieven over 'beleid'. Beleid is niet altijd hip. Voor sommigen niet omdat ze vinden dat 'de Geest het moet doen' en voor anderen niet omdat 'ze niet zo van beleid en bestuur zijn'. Ik

volsta op dit moment met de uitspraak dat de leiding aan gemeenten in onze kerken is gelegd bij ouderlingen. Leiding vraagt om ideeën over richting, ook bij kerkverlating of bij krimp van je gemeente.

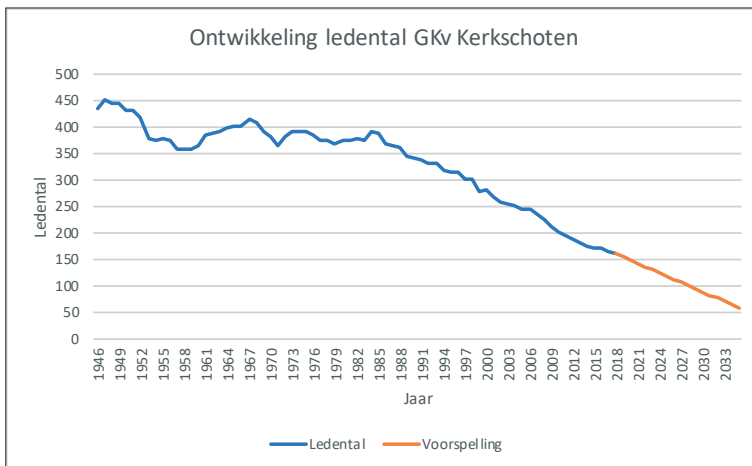
34

Leiding vraagt om ideeën over richting, ook bij kerkverlating of krimp

Onder 'beleid' versta ik een samenhangend geheel van doelen en activiteiten. Deze zijn gebaseerd op een visie, ideaal of toekomstperspectief over de gemeente in haar omgeving aan de ene kant en op een beeld (of analyse) van de huidige situatie van de gemeente aan de andere kant. Dat leidt tot de twee laatste perspectieven.

6. Hoe goed kennen jullie je gemeente?

Het zesde perspectief is: hoe goed kennen jullie je gemeente, de ontwikkelingen en de trends? De data-analist van het Praktijkcentrum (Merijn Wijma-van der Veen) heeft alle cijfers over ontwikkeling van ledentallen van gemeenten van GKv, NGK en CGK. Zij kan de ontwikkeling van ledenaantallen analyseren. Daarbij kan zij een verwachting berekenen hoe de ontwikkeling zich in de toekomst zal doorzetten – menselijkerwijs gesproken. In 2019 maakte zij voor een concrete gemeente (nu 'Kerkschoten') deze grafiek:

Wat zou jullie beleid zijn als dit de gemeente is waaraan je leiding geeft? Beleid begint met: waar staan we? Breng dat eerst maar eens in kaart. Wil je zo'n analyse laten maken voor jouw gemeente? Vraag geheel vrijblijvend informatie via info@praktijkcentrum.org.

7. Hoe kunnen jullie lente krijgen in jullie omgeving en gemeente?

Het zevende perspectief is, ten slotte: als je weet dat gemeenteleden vertrekken, als je ziet dat de gemeente krimpt: wat is dan jullie visie, ideaal of toekomstperspectief voor de gemeente in haar omgeving? De eerste drie perspectieven hadden betrekking op

*De
Kandelaarkerk
(GKu) te
Schildwolde
in de lente,
met de
kenmerkende
bloeiende
magnolia's*

ruimte voor pijn en verdriet, vertrouwen op God en zijn Geest en hoop voor de wereld omdat God doorgaat met het vestigen van zijn nieuwe wereld. Welke plek is daarin voor jullie gemeente in haar omgeving? Wat is er gaande in jullie omgeving? Welke nood valt er te lenigen? Waar kunnen jullie in daad en woord tekenen van leven bieden? Welke kerken zijn er nog meer in jullie omgeving? Wat willen en kunnen jullie samen doen?

Ik zou het zevende perspectief het liefst willen verwoorden als: hoe kunnen jullie in jullie omgeving en gemeente lente krijgen en zo iets van Gods nieuwe wereld al laten zien aan anderen? Leer kijken van buiten naar binnen. Of je nu in een stad woont of in een dorp, richt je op het welzijn van de plaats waar je woont. Zoek daarin samenwerking met anderen of andere gemeenten. Onderzoek hoe je het welzijn in jullie omgeving kunt bevorderen in daad en woord.

.....
**Leer kijken van
buiten naar binnen**

Nieuwe wereld

Zeven perspectieven; bespreek ze onderling, samen met de gemeente of in het verband van de regio of classis. Zoek mogelijkheden tot heling en vernieuwing. Troost en bemoedig elkaar, bid om kracht en moed, en ga vooral niet bij de pakken neerzitten. Heb oprecht aandacht voor elkaar: voor gemeenteleden en voor de wereld om je heen. God vestigt zijn nieuwe wereld. Hoe mooi is het als jullie daaraan bijdragen in jullie omgeving, hoe klein of krimpend je gemeente ook is. Verdiep je in Gods bedoeling met jouw gemeente en ontwikkel een inspirerend perspectief voor de omgeving. Vraag leden hieraan bij te dragen. "En houd dit voor ogen: ik ben met jullie, alle dagen, tot aan de voltooiing van deze wereld."

Hayo Wijma is docent Praktische Ecclesiologie, Methodologie en Persoonsvorming aan de Theologische Universiteit Kampen. Daarnaast is hij adviseur en onderzoeker voor het Praktijkcentrum en bereidt hij een promotiestudie voor over ambtelijke leiding aan gemeenten in sterk veranderende omstandigheden.

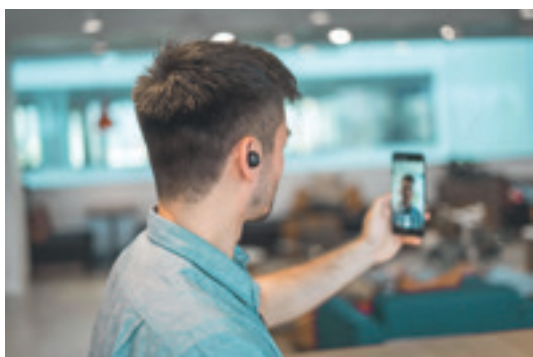
thuis in kerk-zijn Praktijkcentrum

Stilgezet

Het coronavirus beïnvloedt ons leven en de manier waarop we samen kerk zijn. Gelukkig zijn er veel samenkomsten te bekijken via internet of YouTube. Het is mooi dat er zo veel mogelijk is en dat er veel initiatieven zijn! Als aanvulling biedt het Praktijkcentrum thuisvieringen aan en concrete ideeën om kringen en jeugdwerk vorm te geven nu je niet bij elkaar kunt komen. We hopen dat je 'nieuwe' manieren vindt om je thuis te voelen in de kerk. En dat deze crisis misschien juist voor nieuwe, mooie verbindingen mag zorgen.

Kringen en jeugdwerk op afstand

Door het coronavirus moeten we afstand houden, waardoor we elkaar nauwelijks of niet ontmoeten. Dit geldt ook voor de kleine groepen van de kerk. Het delen van elkaars leven en elkaar opbouwen in geloof vraagt in deze tijd om andere vormen. We delen graag een aantal concrete ideeën via onze website.

Ook het tienerwerk in de kerk kan niet doorgaan zoals we dat gewend zijn. Maar dat betekent niet dat je helemaal niks kunt doen! We hebben een module ontwikkeld met handreikingen voor online groepsessies met jouw tiengroep. Het thema is *Op afstand samen*. We ervaren nu wat het is om op afstand van elkaar te staan. En dat is een mooie kans om eens na te denken over hoe God daartegen aankijkt.

Het onderwerp 'samen' of 'gemeenschap' is belangrijk in de Bijbel. Denk niet: het seizoen was toch al bijna afgelopen. Juist nu hebben jongeren behoefte aan contact.

Nieuwe website

We hebben een nieuw logo en een nieuwe website gekregen waarmee we duidelijk willen laten zien waar we voor staan en wat onze missie is. Wij verlangen ernaar dat mensen hun identiteit vinden in Jezus Christus. Dat gemeenten leven in Gods licht en zijn ontferming ontvangen. En dat kerken en gelovigen Gods zegen willen doorgeven aan elkaar en aan de wereld om hen heen. Als Praktijkcentrum zijn we thuis in kerk-zijn. Voor meer informatie: www.praktijkcentrum.org.

Eredienst in missionair frame

Een missionaire pionier en een oude liturgie

Het boek *The Gospel in a Handshake* werd mij aanbevolen door John Witvliet, directeur van het Calvin Institute of Christian Worship. En het begint met een voorwoord van de bekende theoloog Richard Mouw. Twee mensen die ik zo hoogacht dat hun aanbevelingen mij overhaalden om het boek te kopen. En om dóór te lezen toen de eerste pagina's mij niet direct wisten te boeien. Ik kocht het ook in de hoop nieuwe inspiratie op te doen om de eredienst aanstekelijk en missionair te laten zijn.

Is de aandacht voor missionair aanstekelijke kerkdiensten over haar hoogtepunt heen? Robert Schullers Hour of Power verkocht de kristallen kathedraal en moest op bescheidener schaal verder. De laagdrempelige diensten van megakerken als Willow Creek lijken niet meer het hoogste ideaal. Nog niet zo lang geleden waren ze booming, een generatie later voelen ze net zo gedateerd als die boomers. Nu ook voorgangers als Bill Hybels van hun voetstuk vallen, lijkt dat de genadeklap voor het ideaal van missionaire kerkdiensten. Hoewel, juist in deze coronatijd inspireert het bewuster uitzenden van online diensten om opnieuw na te denken over missionair aanstekelijke erediensten.

Peter Sinia

Innovatie en traditie

Kevin J. Adams, auteur van *The Gospel in a Handshake*, is samen met zijn vrouw kerkplanter van de Granite Springs Church en inspireerde anderen tot het planten van diverse kerken in Sacramento. Hij vertelt hoe hij zich op zijn beurt eerst liet inspireren door Robert Schuller, later door Bill Hybels, en hoe hij uiteindelijk ook Tim Keller ontdekte. Hij deelt hun verlangen om de seculiere mens met het evangelie te bereiken. En – daarvan raakte hij overtuigd door vooral die eerste twee – voor dat doel is innovatie van de eredienst van cruciaal belang. Maar gaandeweg kreeg al die vernieuwende liturgie voor hem iets onbevredigends en groeide een verlangen naar de schatten van liturgie met meer historie, historic worship. Voor de gereformeerde Adams betekende dat bijvoorbeeld een herwaardering van de psalmen. Hij schreef er het boek 150: Finding Your Story in the Psalms over. Maar net als de liturgische beweging put hij ook uit de schatten van de eeuwen voor de reformatie en laat hij zich inspireren door rituelen en gewoontes uit de wereldkerk. Wat voor hem, als ik het goed begrijp, allerminst een breuk betekent met alles wat nieuw en innovatief is.

.....
**Het verlangen om
de seculiere mens
met het evangelie te
bereiken**

Het deed mij denken aan jongeren uit mijn eigen kerk die jarenlang betrokken zijn geweest bij het organiseren van innovatieve jeugd-diensten met de nieuwste muziek en onder meer interactieve games. Toen ze twintigers geworden waren, gooiden ze het over een andere boeg en organiseerden een nieuw soort dienst met monastieke elementen: veel kaarslicht, akoestische muziek, gebed en verstillings. Adams heeft ervaren, en wil dat in zijn boek delen, hoe de kerk juist ook missionair kan zijn met zo'n liturgie die put uit een rijke traditie.

Tussenzinnen als gids

Adams geeft in de loop van zijn boek ook allerlei mooie voorbeelden van liturgische schatten. Neem bijvoorbeeld een dienst waarin gelovigen herinnerd worden aan hun doop. Naar oosters-orthodox gebruik doopt Adams een takje – orthodoxen gebruiken hysop – in een kom met water en besprenkelt daarmee de gemeente, met de woorden: “In de doop zegt God jou: jij bent mijn geliefd kind”. Maar wat hij ons vooral wil leren, is hoe we die liturgische kunstwerken zo kunnen inlijsten, of van een frame voorzien, dat ze zelfs betekenis krijgen voor wie nog niet thuis is in die liturgie. Het begint met een zorgvuldig samengestelde liturgie. Maar vervolgens komt het aan op even zorgvuldig gekozen en voorbereide korte tussenzinnen, zoals van een goede gids die je helpt een kunstwerk te waarderen.

Zo leer je de tijdloze schatten van het geloof te waarderen, als schatten van genade. Die tussenzinnen zijn als de navigator die je laat zien welke route je aflegt in de eredienst. Ze zijn als het cement dat de bouwstenen van de liturgie samenvoegt, de pezen die het geraamte van de liturgie tot een geheel maken. Eén voorbeeld van zo'n korte zin is het citaat van Neal Plantinga dat gebruikt kan worden voorafgaand aan de schuldbelijdenis: “Ons bewust worden van onze zonden en die belijden, is als vuilnis buitenzetten; een keer is niet genoeg”.

Af en toe, zeg eenmaal per dienst, is er ruimte om een liturgisch onderdeel met meer woorden te introduceren. Door bijvoorbeeld het verhaal achter een lied te vertellen. Je kunt ze vinden in het compendium bij de gezangen uit het liedboek, of googelend op internet. Je kunt delen hoe een tot de verbeelding sprekende gelovige zijn of haar inspiratie vond in een bepaalde bijbeltekst. Hoe bijvoorbeeld de benedictijnen elke dag hetzelfde vers uit Psalm 4 lezen, of hoe Jezus aan het kruis Psalm 22 bad. Je kunt iemand laten vertellen welke betekenis een lied, een tekst, een gebruik voor hem of haar heeft.

.....

**Onze zonden
belijden is als vuilnis
buitenzetten; een keer
is niet genoeg**

.....

**Leren om gastrij te
zijn door tegen de
lege stoelen te praten**

Missionair wordt dat alles wanneer je daarbij altijd de twijfelaar, de zoeker of ongelovige gast in gedachten houdt. Of die nou aanwezig is of niet. Leren om gastvrij te zijn door tegen de lege stoelen te praten, noemt Adams dat. Bij dat ideaal van een samenkomst die ook de ongelovige buitenstaander weet aan te spreken, weet Adams zich aangemoedigd door Paulus' woorden uit 1 Korintiërs 14.

Een jaar in brieven

Waar ik aan moest wennen, is Adams keuze om het eerste deel van zijn boek te schrijven in de vorm van fictieve brieven aan een jongere worship leader (aanbiddingsleider). Het zal het boek voor anderen vast toegankelijker maken. Mooi is dat deze opzet hem ruimte biedt in de loop van zijn brieven losse thema's en ideeën te verweven met gedachten rondom het volgen van het liturgisch jaar en van oecumenische leesroosters. Hij pleit voor het gebruik van die laatste twee omdat je daarmee als kerk nog meer in Gods verhaal met deze wereld wordt meegenomen. Dan is het vervolgens natuurlijk wel zaak om mensen daar bewust van te maken. Opnieuw met een paar zinnen, zoals: "We bevinden ons in het seizoen dat de kerk epifanie noemt. Tijdens epifanie vieren en herinneren we ons Jezus als het licht. We overdenken zijn leven, onderwijs en genezingen. Dat licht begint bij ons en verspreidt zich vervolgens door de wereld. Laten we Jezus uitnodigen om ons licht te zijn".

Zeven wijsheden

Adams spreekt over zijn tips in termen van wijsheid en formuleert ze als zeven spreuken. Die spreuken kunnen als uitgangspunt dienen bij het leiden en framen van de eredienst.

- Liturgie vormt alle deelnemers geestelijk
- In de liturgie ontvangen we genade
- Liturgie viert schoonheid en leeft die uit
- Liturgie kan begrijpelijk zijn voor geestelijke sceptici
- Liturgie verbindt de deelnemers met broers en zussen wereldwijd
- Liturgie is tijdloos en historisch
- Liturgie is lokaal en altijd weer nieuw

Oprecht en integer

Adams beseft dat we leven in een wereld waarin frames ook gebruikt worden door bijvoorbeeld spindoctors in de politiek. In zo'n setting doen frames de waarheid en werkelijkheid geweld aan. Adams pleit juist voor frames die oprecht zijn en voor een liturgie die door en door integer is. Om te voorkomen dat echtheid een doel in zichzelf wordt of verworpt tot grenzeloze authenticiteit of schaamteloze openheid, voegt Adams daar een pleidooi voor beschaafdheid, civility, aan toe.

Wat mij betreft is *The Gospel in a Handshake* een aanbeveling waard en stelt het je als doorlezer niet teleur. Als je het Engels niet voldoende machtig bent, beschouw dit artikel dan als een korte samenvatting. Maar als je een rol hebt in het vormgeven en leiden van de eredienst en de Engelse taal geen probleem voor je is, zie het dan als een aanmoediging om het boek zelf te lezen.

.....
Adams pleit voor frames die oprecht zijn en een liturgie die integer is

Peter Sinia is predikant van de Nederlands gereformeerde Proosdij-kerk in Ede.

© Hans Buurman

Feedback in de kerk

Kan ik vertellen wat ik van je vind?
Gewoon oprecht, zoals ik het ervaar?
Of voel jij je dan minder dan een kind?
En loopt onze relatie zo gevaar?

Mag ik vertellen hoe iets overkomt?
Ook als dat misschien niet gezellig is?
Of denk je dan bij wat wordt opgesomd:
O nee, er is iets ernstig met mij mis!

Feedback, wat is dat moeilijk in de kerk
We zijn vaak onvolledig, onvolmaakt
Want wat we doen is immers mensenwerk
We worden door kritiek zo snel geraakt

Maar als ik zwijg belemmer ik jouw groei
En als jij zwijgt houd ik mijn blinde vlek
Dan blijft ons streven misschien bij geknoei
En maakt de angst voor meningen ons gek

Ik kijk daarom met ogen van genâ
En spreek zoals de liefde mij dat leert
En luister of ik Jezus zélf versta
Voel me gezien en misschien zelfs vereerd

Durf jij mij te vertellen wat je vindt?
Gewoon oprecht, zoals je het ervaart?
Op een manier die bouwt en samenbindt
Dan weet ik mij als levend lid aanvaard

Anne Lies Mossel-de Kieuit